

Tarkoitus pyhittää keinot?

Helsingin Sanomien Nyt-liitteen lukijoiden ajatuksia oikean ja väärän rajan venyttämisestä.

Katri Kokko

Tampereen yliopisto
Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos
Sosiaalipsykologian Pro gradu -tutkielma
Joulukuu 2006

TAMPEREEN YLIOPISTO

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

KOKKO, KATRI:

Tarkoitus pyhittää keinot? Helsingin sanomien Nyt-liitteen lukijoiden ajatuksia oikean ja väärän rajan venyttämisestä.

Pro gradu -tutkielma 67 s. + 5 liites.

Sosiaalipsykologia

Joulukuu 2006

Arkielämässä ilmenevän moraalisen ajattelun ja moraalisen käyttäytymisen tutkimus on jäänyt moraalikehityksen tutkimisen ja moraaliarviointien mittaamisen varjoon. Koska teemme päivittäin joko tietoisesti tai tiedostamatta erilaisia moraalisia valintoja ja ratkaisuja, koen arkimoraalia käsittelevän tutkimuksen tekemisen tärkeäksi osaksi yhteiskuntatieteellistä ja sosiaalipsykologista tutkimusta.

Tutkielmassani käsittelen arkimoraalia, niitä jokapäiväisiä moraalisia valintoja ja ratkaisuja, joita ihmiset tekevät arkielämässään. Käyttämäni ”Ajatuksia moraalista” -aineisto (Ajatuksia moraalista 2003) on osa Helsingin sanomien Nyt-viikkoliitteen vuonna 2001 toteuttamaa ”Moraalikyselyä” (Moraalikysely 2001). Tarkastelen Nyt-liitteen lukijoiden kirjoituksissaan esille tuomia ajatuksia siitä, millaisissa arkielämän tilanteissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa ja millaisissa tilanteissa he kokevat yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajan venyttämisen olevan sallittua. Olen kiinnostunut sekä eri ikäryhmien että miesten ja naisten vastauksissa ilmenevistä eroista. Miesten ja naisten vastausten vertailemiselle asettaa kuitenkin rajoituksia vastanneiden miesten vähäinen määrä.

Esittelen tutkielmassani moraalitutkimuksen keskeisiä suuntauksia ja moraaliteorioita. Kiinnitän huomiota myös moraalittomalta näyttävän toiminnan argumentoimiseen. Moraalin vastaisen toiminnan oikeuttamisen ja perustelemisen tapojen käsitteleminen mahdollistaa niiden argumenttien tarkastelemisen, joilla vastaajat perustelevat ja oikeuttavat niin omaa moraalin vastaista toimintaansa kuin moraalin vastaista käyttäytymistä yleisesti.

Kysyttäessä tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa, vastauksissa toistuvat seuraavat teemat: 1) valehteleminen, joka jakautuu a) valkoisiin valheisiin ja b) iän valehtelemiseen, 2) taloudellisen hyödyn saaminen, jonka alateemoja ovat a) näpistäminen, b) liputta matkustaminen ja c) valtion huijaaminen, 3) epärehellisyys töissä ja koulussa sekä 4) liikennerikkomukset. ”Milloin yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohdan vastauksissa esiintyvät teemat ovat: 1) teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus, 2) turhien sääntöjen rikkominen, 3) heikko taloudellinen tilanne, 4) suuri instituutio vs. yksityinen ihminen ja 5) tilanteen merkitys. Tilanteen merkityksen tema jakautuu mainintoihin a) hätätapauksesta ja b) pienestä asiasta.

Oikean ja väärän rajan venyttämistä vastaajat perustelevat ja oikeuttavat vetoamalla sekä moraalien vastaisen toiminnan yleisyyteen että sen kertaluontoisuuteen. Vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa, ja pitävänsä rajan venyttämistä sallittuna etenkin silloin, kun siitä on hyötyä itselle tai läheisille, eikä se vahingoita muita. Vastaajien mielestä oikean ja väärän rajan venyttämisen keinojen moraalisuutta tärkeämpää on toiminnan lopputulos ja hyvä tarkoitus. Naiset ottavat vastauksissaan miehiä useammin esille ihmissuhteisiin ja huolenpitoon liittyviä asioita. Miehet puolestaan painottavat naisia enemmän lakeihin ja sääntöihin liittyviä asioita. Eri ikäryhmien väliset erot ovat selitettävissä aiheiden ajankohtaisuudella vastaajien elämässä.

Asiasanat: Arvot, epärehellisyys, moraalit, moraalinen universumi, toiminnan oikeuttaminen, valehteleminen

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
2 MORAALITUTKIMUKSEN KENTTÄ	4
2.1 Moraalitutkimuksen käsitteitä	4
2.1.1 Moraali	4
2.1.2 Arvot	5
2.1.3 Moraalinen socialisaatio ja moraalinen identiteetti	6
2.2 Moraalitutkimuksen suuntauksia	8
2.2.1 Kognitiivis-kehityksellinen suuntaus	8
2.2.2 Kulttuuripsykologinen suuntaus	12
2.2.3 Tilanteellisten tekijöiden merkitystä korostava suuntaus	15
2.3 Moraalinen ajattelu ja moraalinen toiminta	17
2.3.1 Moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan yhteys	17
2.3.2 Moraalisista periaatteista joustaminen	19
3 AINEISTO JA METODOLOGIA	21
3.1 Ajatuksia moraalista -aineisto	21
3.2 Tutkimuskysymykset	24
3.3 Tutkimusmetodi	24
4 AINEISTON ANALYYSI	26
4.1 Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa	26
4.1.1 Valehteleminen	27
4.1.2 Taloudellisen hyödyn saaminen	30
4.1.3 Epärehellisyys töissä ja koulussa	35
4.1.4 Liikenne rikkomukset	36

4.2 Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?	38
4.2.1 Teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus	39
4.2.2 Turhien sääntöjen rikkominen	40
4.2.3 Heikko taloudellinen tilanne	42
4.2.4 Suuri instituutio vs. yksityinen ihminen	43
4.2.5 Tilanteen määrittämisen merkitys	45
5 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	48
5.1 Aineiston rajoitukset ja edut	48
5.2 Vertailu sukupuolen ja ikäryhmien mukaan	49
5.2.1 Erot miesten ja naisten välillä	49
5.2.2 Erot eri ikäryhmien välillä	50
5.3 Moraalisten periaatteiden vastainen toiminta	52
5.3.1 Toiminnan oikeuttaminen ja perusteleminen vastauksissa	53
5.4 Pohdintaa vastaajien moraaliarvoista ja moraalisisista suhteista	56
5.4.1 Pohdintaa vastaajien moraaliarvoista	56
5.4.2 Pohdintaa vastaajien moraalisisista suhteista	57
5.5 Tarkoitus pyhittää keinot?	58
6 LOPUKSI	59
6.1 Moraali- ja arvotutkimuksen haasteet	59
6.1.1 Moraalin muuttuminen	59
6.1.2 Arvojen muuttuminen	60
LÄHDELUETTELO	61
Aineistolähteet	61
Kirjallisuuslähteet	61
LIITTEET	
Liite 1: Moraalikysely (Moraalikysely 2001)	

1 JOHDANTO

Arvojen ja moraalien tutkimus on tärkeä osa sosiaalipsykologista tutkimusta. Ihmissuhteiden luonteen ja yhteiskunnan rakentumisen tapojen ymmärtämiseksi on olennaista tietää, millaisia arvovalintoja ihmiset tekevät ja millaisia moraalisia perusteluja he pitävät tärkeinä. (Pirttilä-Backman et al. 2005, 7.) Moraalinen juuret ovat sosiaalisessa järjestelmässä, sillä ihmiset elävät yhdessä ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Heidän toiminnallaan on väistämättä vaikutusta myös toisiin ihmisiin. (Rest et al. 1986a, 1.) Moraali, moraalinen käyttäytyminen ja moraalinen toiminta ilmenevätkin aina vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa (Gergen 1994, 103). Yhteiskunnan jäsenenä heijastamme kulttuurisia normeja, arvoja, sääntöjä ja oletuksia siitä, mikä on oikein, mikä väärin, mikä hyvää ja mikä paha, mikä sallittua ja mikä kiellettyä. Oman ja toistemme toiminnan arvioiminen ja moralisoiminen on osa jokapäiväistä arkielämäämme. (Weinreich-Haste 1984, 326.)

Länsimaisen maailman tiedollisen kehityksen historia voidaan jakaa kolmeen aikakauteen: klassiseen kauteen, keskiaikaan ja moderniin aikaan. Jokaisella aikakaudella on ollut osaltaan merkittävä vaikutus käsitykseen luonnosta ja sen myötä myös näkemykseen moraalista. Tiedollisen kehityksen ensimmäisessä vaiheessa, klassisella kaudella, maailma nähtiin ensisijaisesti luonnonvoimien tuotteena. Tälle klassisen kauden objektivistiselle vaiheelle oli ominaista näkemys absoluuttisesta ja objektiivisesta tiedosta ja moraalista. Keskiajalla moraalinen ajattelu oli hengellistä ja moraalien katsottiin perustuvan uskoon. Kolmannessa länsimaisen maailman tiedollisen kehityksen vaiheessa, modernilla ajalla, tiede on korvannut niin naturalistisen kuin hengellisen lähestymistavan. Modernin ajan myötä moraalit on alettu nähdä relativistisena, historiallisen, kulttuurisen, tilanteisen ja yksilöllisen kontekstin mukaan vaihtelevana. (Kurtines & Gewirtz 1984, 4-6, 15.) Universaalien moraaliperiaatteiden soveltaminen moderneihin yhteiskuntiin on muuttuneessa maailmassa entistä vaikeampaa (Vainio 2005, 161). Yhteiskunnan muuttuessa monikulttuurisemmaksi, moniuskontoisemmaksi ja yksilöllisemmäksi muutoksia tapahtuu väistämättä myös moraalijärjestyksessä ja arvomaailmassa (Bergmann 1997, 233). Klaus Helkama (1997) on tarkastellut eurooppalaisen arvomaailman muuttumista artikkelissaan ”Arvojen ja ihmiskuvan murros”. Helkama toteaa, että arvomaailma on muuttunut yksilöllisempään suuntaan ja ”yliyksilölliset perinne- ja hyväntahtoisuusarvot ovat väistyneet valta-, suoriutumisen- ja mielihyvääarvojen tieltä”. (em. 242, 253.) Jörg Bergmannin (1997) mukaan nyky-

yhteiskunnassa yhteiskunnalliset instituutiot, kuten talous ja lainsäädäntö, ovat irrottautumassa moraalista. Moraalista, aikaisemmasta integraation välineestä, on tullut alajärjestelmien kannalta katsottuna modernisaation este ja yhteiskuntaa hajauttava tekijä. (em. 233.) Vaikka perinteisten moraalisien instituutioiden voidaan katsoa luopuneen moraalista tai ottaneen neutraalin ja rationaalisen kannan moraalisiin asioihin, moraalisuus ei kuitenkaan ole kadonnut ihmisten arkielämästä. Ihmiset pyrkivät yhä arkielämässään erottamaan toisistaan niin hyvän ja pahan kuin oikean ja väärän. (Bergmann 1997, 239; Linell & Rommetveit 1998, 470-471.)

Moraalinen toiminta ei ole aina tietoista, rationaalista ja tarkoituksellista. Monet arkipäiväiset moraaliset valinnat ja teot koostuvat spontaaneista reaktioista, jotka suoritetaan ilman tietoista harkintaa. ”Useimmat ihmiset eivät esimerkiksi pysähdy miettimään, kannattaako sokealle myyjälle maksaa vai teeskennelläkö vain maksamista”. (Colby 2005, 45.) Rutiiniksi muodostunut totunnainen moraaliperustuu jatkuvaan toistamiseen, eikä edellytä tarkempaa arviointia (Burton 1984, 197; Colby 2005, 45; Ikonen-Varila 2005, 107). Tyypillisiä arkielämän moraalisia tilanteita ovat esimerkiksi päätökset valehtelemisesta tai totuuden puhumisesta ja löydetyn tavaran toimittamisesta omistajalle tai sen pitämisestä itsellä (Burton 1984, 197). Moraalin tutkimus on kuitenkin keskittynyt pääasiassa hypoteettisiin moraalidilemmoisiin ja moraaliarvioinnin kehityksen mittaamiseen kiinnittämättä huomiota siihen, kuinka ihmiset toimivat arkielämän tilanteissa. Tosielämän moraaliongelmien edellyttävät enemmän moraalista tulkintaa kuin valmiiksi muotoillut hypoteettiset dilemmat, joissa toimija on hypoteettinen henkilö ja joiden päätöksenteon seuraukset ovat kuviteltuja. Arkielämän tilanteissa toimija on yleensä yksilö itse, hänen kokemansa moraaliset ongelmat ovat moniselitteisiä ja tilanteen tulkitsemiseksi on useita vaihtoehtoja. (Colby 2005, 46; Juujärvi & Myyry 2005, 72; Walker 1987, 842-843; Wark & Krebs 1996, 220-221.) Tutkielmassani keskityn arkimoraalin tarkastelemiseen. Kiinnostukseni kohdistuu niihin arkipäiväisiin tilanteisiin, joissa ”Ajatuksia moraalista” -aineiston (Ajatuksia moraalista 2003) vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa ja toimineensa moraalista vastaisesti. Tarkastelen myös niitä tapoja, joilla vastaajat perustelevat ja oikeuttavat omaa moraalista vastaista toimintaansa sekä moraalista vastaista käyttäytymistä yleisesti. Vaikka sukupuolen merkitystä moraaliarvioinnin kehityksessä on laajalti tutkittu, sukupuolen merkitys arkielämän jokapäiväisissä moraalissa ongelmissa on jätetty suurelta osin huomiotta (Wark & Krebs 1996, 220-221). Tutkielmassani vertailen vastaajien näkemyksiä oikean ja väärän rajan venyttämisestä sekä miesten ja naisten että eri ikäryhmien välillä.

Luvussa ”Moraalitutkimuksen kenttä” esittelen keskeisiä moraalii- ja arvotutkimuksen käsitteitä sekä moraalitutkimuksen suuntauksia ja teorioita. Luvun lopussa tarkastelen moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välistä yhteyttä koskevaa tutkimusta sekä moraalii vastaisen toiminnan perustelemisen ja oikeuttamisen tapoja. Luvussa ”Aineisto ja metodologia” esittelen tutkielmassani käyttämäni ”Ajatuksia moraalista” -aineiston (Ajatuksia moraalista 2003), joka on osa Helsingin Sanomien Nyt-viikkoliitteen vuonna 2001 toteuttamaa ”Moraalikyselyä” (Moraalikysely 2001). Tarkasteluni kohdistuu aineiston kahteen ensimmäiseen kohtaan: ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?”. Reflektoituani aineiston sopivuutta tieteelliseen tutkimukseen esittelen tutkimuskysymykset ja tutkimusmetodin. Käsittelen ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohtien vastauksia toisistaan erillisinä. Luvussa ”Aineiston analyysi” tarkastelen molempien kohtien vastauksissa esille nousseita teemoja ensin sukupuolen perusteella ja edelleen kutakin teemaa erikseen ikäryhmittäin sekä miesten että naisten osalta. Luvuissa ”Aineiston analyysi” ja ”Johtopäätöksiä” pohdin tutkimustuloksia moraalii käsittelevien teorioiden ja aiemman moraalitutkimuksen valossa. Viimeisessä luvussa käsittelen moraalii ja arvojen muuttumista sekä muutosten moraalii- ja arvotutkimukselle asettamia haasteita.

2 MORAALITUTKIMUKSEN KENTTÄ

2.1 Moraalitutkimuksen käsitteitä

2.1.1 Moraali

Moraaliajattelu ilmaisee sen, mikä on oikein ja hyväksyttävää (Pirttilä-Backman et al. 2005, 7). Moraalinen toiminta tapahtuu aina sosiaalisessa kontekstissa (Bergmann 1998, 279; Higgins et al. 1984, 75) ja se liittyy niihin ohjeisiin, normeihin, sääntöihin, velvollisuuksiin ja odotuksiin, jotka leimaavat vuorovaikutusta (Liebert 1984, 177). Ryhmän säännöt, normit ja toimintatavat vaikuttavat siihen, millaisen moraalisen päätöksen yksilö tekee (Higgins et al. 1984, 75). Tilanteen määrittelemisen moraaliseksi edellyttää ryhmän sääntöjen tunnistamisen ja noudattamisen lisäksi kyseiseen tilanteeseen liittyvien moraalisten periaatteiden ja sääntöjen tunnistamista. Moraalisen asenteen kehitys puolestaan edellyttää tietoisuutta velvollisuuksien rikkomisen seurauksista kun toisia on kohdeltu epäreilusti tai yksilö on itse loukannut toisen osapuolen oikeuksia. (Keller 1984, 144-145.)

Moraali voidaan määritellä tietynlaiseksi sosiaaliseksi arvoksi, joka saa ihmiset toimimaan yhteistyössä toistensa kanssa ja ratkaisemaan yksilöiden etujen välisiä ristiriitoja. Moraalin tehtävänä voidaan siten katsoa olevan osapuolten yhteisen hyödyn maksimoiminen. (Rest et al. 1986a, 1, 3.) Moraalinen konflikti syntyy silloin, kun ihmisten tavoitteet, suunnitelmat, mielihalut ja odotukset ovat keskenään ristiriitaisia. Yksilön on tällöin valittava asettaako hän toisten ihmisten oikeudet ja hyvinvoinnin omien etujensa edelle. (Hoffman 1984, 283.) Arkielämän vuorovaikutuksellisten tilanteiden konflikteja voidaan pitää moraalisisina silloin, kun ne sisältävät oman tai toisten ihmisten käyttäytymisen arvioimista, tulkintoja motiiveista ja tunteista, arvioita oikeutta ja reiluuutta koskevista periaatteista ja säännöistä sekä siitä, mikä on hyvää ja oikein niin yksilön kuin ryhmän kannalta (Keller 1984, 142). Moraaliset valinnat ja päätökset sisältävät tyypillisesti ristiriitoja erilaisten arvojen välillä, eikä niille ole olemassa ehdotonta oikeutusta (Kurtines 1984, 305). Moraalitutkimus kohdistuu sekä niihin tapoihin, joilla ihmiset tekevät yleistäviä ja arvottavia päätelmiä että niihin perusteisiin, joilla he pitävät tekemiään päätelmiä oikeutettuina (Vainio 2005, 163).

2.1.2 Arvot

Pyrkinessään asettamiinsa päämääriin ihmiset tekevät arvovalintoja. Arvot ovat yleisluontoisia käsityksiä ja uskomuksia, jotka liittyvät tavoiteltaviin päämääriin. Ne ohjaavat niin käyttäytymisvalintoja ja toimintaa kuin niiden arvioimistakin. Arvot sisältävät käsityksiä siitä, millaiset asiat ovat tavoiteltavia ja millainen käyttäytyminen on toivottavaa ja sallittua. (Pirttilä-Backman et al. 2005, 7; Pohjanheimo 2005, 239; Schwartz 2005, 217.) Kuten moraali, myös arvot ilmenevät arkielämän käyttäytymisessä ja valinnoissa implisiittisesti ja epäsuorasti (Pohjanheimo 1997, 4). Arvot toimivat myös retorisisina välineinä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa (Helkama 1997, 255). Shalom Schwartzin (2005) mukaan perusarvoja, jotka ovat tunnistettavissa kaikissa yhteiskunnissa, ovat valta, suoriutuminen, hedonismi, virikkeisyys, itseohjautuvuus, universalismi, hyväntahtoisuus, perinteet, yhdenmukaisuus ja turvallisuus (em. 218). Arvot voidaan jakaa niiden tavoitteiden perusteella yksilöllisiä etuja tavoitteleviin arvoihin ja kollektiivisia etuja tavoitteleviin arvoihin (Schwartz 1992, 13). Kollektiivisten, yhteistä etua tavoittelevien arvojen tarkoituksena on sellaisten toimintojen rajoittaminen, jotka saattaisivat vahingoittaa muita tai rikkoa sosiaalisia odotuksia ja normeja (Schwartz 1992, 9). Tarkastelen tutkielmassani, onko käyttämäni aineiston vastauksissa löydettävissä ilmauksia kollektiivisten, yhteistä etua tavoittelevien arvojen ja yksilöllisten, toimijan omaa etua tavoittelevien arvojen merkityksestä oikean ja väärän rajaa venytettäessä.

Moraalisina arvoina pidetään sellaisia arvoja, joilla on vaikutusta muiden ihmisten hyvinvointiin (Schwartz 2005, 217, 219). Schwarzin arvoteorian mukaan muiden hyvinvointiin tähtääviä moraaliarvoja ovat hyväntahtoisuusarvot ja universalismiarvot. Hyväntahtoisuusarvot käsittävät läheiset ihmiset, kuten perheenjäsenet ja ystävät, joiden kanssa olemme tiiviissä vuorovaikutuksessa. Hyväntahtoisuusarvoja ovat esimerkiksi avuliaisuus, uskollisuus, vastuullisuus ja rehellisyys. Universalistiset arvot, joita ovat esimerkiksi sosiaalinen oikeus, tasa-arvoisuus ja maailmanrauha, puolestaan kattavat hyväntahtoisuusarvoja laajemman piirin, tavoitteenaan koko luomakunnan ymmärtäminen ja arvostaminen sekä sen hyvinvoinnin lisääminen. (Pohjanheimo 1997, 13; Schwartz 1992, 7, 12; Schwartz 2005, 219.) Esa Pohjanheimon (2005) mukaan suomalaisten arkinen arvomaailma kattaa Schwartzin arvoteorian moraaliset arvot, ja suomalaisten voidaankin

sanoa pitävän yhteisöllisiä ja moraalisia, oman edun ylittäviä yhteisiä etuja korostavia arvoja tärkeinä (em. 245-246, 254).

Tutkielmani kannalta olennaista on miesten ja naisten sekä eri ikäryhmien väliset erot moraaliarvojen painottamisessa. Pohjanheimo (1997) on tutkinut suomalaisten arvojen muuttumista. Hän on tarkastellut sekä naisten ja miesten että eri ikäryhmien eroja työikäisten pyhtääläisten arvoja käsittelevässä tutkimuksessaan. (em. 101.) Pohjanheimon mukaan suomalaisten tärkeimmiksi kokemien arvojen kärjessä ovat pitkään olleet hyväntahtoisuus, turvallisuus, universalismi ja yhdenmukaisuus. Näiden arvojen suhteellinen tärkeys on kuitenkin hieman laskenut vuosien kuluessa. (Pohjanheimo 1997, 101.) Koska yksilön ikä ja elämänvaihe ovat yhteydessä arvoihin, eri ikäryhmien arvostamat asiat poikkeavat toisistaan (Pohjanheimo 1997, 103; Pohjanheimo 2005, 250). Pohjanheimo toteaa universalismin arvostuksen kasvavan iän myötä, mutta hyväntahtoisuusarvojen kohdalla ei ikäryhmien välillä ole huomattavissa selvää eroa (Pohjanheimo 1997, 103). Pohjanheimon mukaan sukupuolten välinen ero ilmenee hyväntahtoisuusarvojen korostamisessa. Naiset arvostavat miehiä enemmän hyväntahtoisuusarvoja. Naiset myös pitävät sosiaalisen tasapainon arvotyyppiä tärkeämpänä kuin miehet. (Pohjanheimo 1997, 101.) On mielenkiintoista tarkastella, onko tutkielmassani käyttämäni aineiston vastauksissa löydettävissä eroja miesten ja naisten välillä liittyen universalismi- ja hyväntahtoisuusarvojen painotukseen. Tarkastelen myös onko eri ikäryhmiä edustavien vastaajien mainintojen taustalla havaittavissa eroja näiden moraaliarvojen korostamisessa.

2.1.3 Moraalinen sosialisatio ja moraalinen identiteetti

Kun filosofit laativat moraalisen päätöksenteon perusteita, uskonnolliset instituutiot ovat huolissaan yksilöiden omantunnon tasosta ja oikeuslaitokset laativat ehtoja ja perusteita tuomitukseen syyllisiä, niin koulutukselliset instituutiot ja vanhemmat keskittyvät lasten moraalien kehittämiseen ja henkilökohtaisten moraaliarvojen opettamiseen (Gergen 1994, 94). Moraalisten normien ja toimintatapojen omaksumista ja oppimista pidetäänkin keskeisenä osana sosialisatioprosessia (Gergen 1994, 99; Nisan 1984, 210, 212). Lapsuusajan loppuun mennessä yksilölle on kehittynyt vahva näkemys moraalisisista periaatteista, kuten tasa-arvoisuudesta ja vastavuoroisuudesta. Näitä periaatteita yksilö soveltaa arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. (Damon 1984, 113.) Nuoruudessa yksilö alkaa

huomioida muiden yhteisön jäsenten odotukset ja mielipiteet. Nuori ottaa huomioon muiden vaatimukset esimerkiksi toisten, varsinkin itselleen läheisten ihmisten hyvinvoinnista huolehtimisesta. (Damon 1984, 118.) Vaikka yhteiskunnan normien mukaiset moraaliset toimintatavat kehittyvät pääsääntöisesti lapsuudessa ja nuoruudessa, jatkuu moraalien kehitys läpi aikuisiän. Kehityksen taustalla ovat vanhempien ja sisarusten lisäksi niin kasvuympäristön kulttuuri, koulu ja kaverit kuin uskonnolliset vaikutteet. Myös kokemukset harrastuksista ja työelämästä vaikuttavat moraalisen ajattelun ja moraalisten toimintatapojen kehitykseen. Moraaliset toimintatavat muokkautuvat sosiaalisessa ympäristössä, etenkin perheessä ja kaveripiirissä saatujen kokemusten pohjalta sekä moraalisten normien vastustamista seuraavien rangaistusten kautta. (Colby 2005, 37-39, 46.) Moraalisten toimintatapojen ja periaatteiden lisäksi myös yksilön henkilökohtaiset arvot muuttuvat elämän aikana. Vaikka yleinen arvomaailman muutos on yleensä hidasta, henkilökohtaisten arvojen muutokset voivat tapahtua nopeasti etenkin nuoruusiässä. (Helkama 1997, 247-248, 254; Pohjanheimo 2005, 245.) Tarkastelen tutkielmassani, tuovatko vastaajat esille ajatuksia moraalisten toimintatapojen oppimisesta ja sosiaalisen ympäristön, kuten vanhempien, sisarusten ja kavereiden, vaikutuksesta moraaliseen toimintaan ja käyttäytymiseen.

Yksilön arvojen ja moraalien sekä minäkäsityksen välillä vallitsee selvä yhteys, vaikka arvojen ja moraalien sisältö ja niiden tärkeys yksilön minäkäsitykselle voivat vaihdella paljon. Toiset kokevat moraalisuuden identiteettinsä keskeiseksi osaksi, toiset taas vähemmän tärkeäksi osaksi identiteettiään. Jotkut saattavat kokea moraalisuuden itsensä ulkopuolelta tulevaksi pakoksi ja sosiaalisesti sääntelyksi. (Blasi 1984, 132; Damon 1984, 110.) Vaikka ihmiset yleensä toimivat moraalisesti oikein silloinkin kun ei ole pelkoa rangaistuksista, saattaa moraalinen toiminta johtua joskus myös ainoastaan halusta välttää ikäviä seurauksia. Moraalisten vakaumusten liittäminen osaksi minäkäsitystä on yksi moraalien kehittymisen merkittävimpiä haasteita. (Colby 2005, 55-56.) Myös tavat tulkita moraalisia kysymyksiä sekä tunne pätevydestä ja pystyvyydestä ovat osa identiteettiä (Colby 2005, 66). Mitä keskeisempi rooli moraalisuudella on yksilön minäkäsityksessä, sitä todennäköisempää on yksilön valmius moraaliseen toimintaan. Vaikka moraalisten ja yhteiskunnallisten arvojen asema yksilön minäkäsityksessä ohjaa käyttäytymistä ja moraalinen ajattelu on osittain yhteydessä moraaliseen toimintaan, yksilön toiminta voi joskus olla arvojen ja moraalisten vakaumusten vastaista. (Colby 2005, 39, 55-58; Damon 1984, 111.)

2.2 Moraalitutkimuksen suuntauksia

2.2.1 Kognitiivis-kehityksellinen suuntaus

1960-luvulle asti moraalien kehitys nähtiin sekä psykoanalyttisen suuntauksen mukaan impulssien hillitsemisenä että behaviorismiin pohjautuvana sosialisatiiona ja moraaliarvojen opettamisena (Juujärvi & Myyry 2005, 70). Moraaliajattelun kehityksen uranuurtajat, Lawrence Kohlberg ja Jean Piaget, ovat moraalijattelun kognitiivis-kehityksellisillä teorioillaan hallinneet moraalitutkimuksen kenttää useiden vuosikymmenin ajan. Teoriat poikkeavat hyvin paljon aikansa vallitsevista behaviorismiin ja psykoanalyttiseen analyysiin pohjautuvista käsityksistä. Toisin kuin behavioristinen ja psykoanalyttinen suuntaus, kognitiivis-kehityksellinen teoria ei pidä moraalista ihmisiin ulkoapäin pakotettuna keinona lieventää yksilön tarpeiden ja yhteiskunnan etujen välistä ristiriitaa. Moraalin ei katsota perustuvan ainoastaan rangaistuksen välttämiseen tai syyllisyyden tunteeseen, vaan suuntaus painottaa yksilön omaa kokemusta moraalien rakentamisessa. (Colby 2005, 41-42.) Lapset eivät näin ollen ainoastaan vastaanota sosialisatiota, vaan myös rakentavat itse moraalikäsitteitä, kuten oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa, koskevaa ymmärrystä omien vuorovaikutuksellisten kokemustensa pohjalta. Moraali kehittyy yksilön yrittäessä löytää tehokkaita ratkaisuja kohtaamiinsa sosiaalisiin konflikteihin ja moraalisiin ongelmiin. (Colby 2005, 41-42; Nisan 1984, 209.)

Vaikka kognitiivis-kehitykselliset teoriat keskittyvät tutkimaan ensisijaisesti moraalien rakennetta ja ovat kiinnostuneet lähinnä moraaliarvioinneista ja hypoteettisista dilemmoista todellisen moraalisen käyttäytymisen ja toiminnan tutkimisen sijasta (Vainio 2005, 159-160), koen tärkeäksi esitellä kognitiivis-kehityksellisen suuntauksen edustajien käsityksiä moraalista ja moraalijattelusta, etenkin Kohlbergin ja Carol Gilliganin toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Tutkielmani käsittelee kuitenkin arkielämän moraalisia tilanteita, ja käyttämäni aineiston perusteella on mahdotonta esittää päätelmiä vastaajien moraaliarvioinnin kehityksen tasosta.

Moraaliarvioinnin kehitysteoria ja huolenpidon etiikka

Kohlberg on mitannut moraaliarvioinnin kehityksen tasoa moraalidilemموjoen avulla. Hänen vastaajille esittämissä moraalidilemmoissa vastakkain ovat esimerkiksi lainkuuliaisuus ja toisen ihmisen hengen pelastaminen. Kohlbergin kiinnostus kohdistuu niihin perusteluihin, joilla vastaajat selittävät tekemäänsä moraalista valintaa. (Helkama et al. 2001, 102; Kohlberg 1981, 12.) Tunnetuin Kohlbergin esittämistä moraalidilemmoista on Heinzin dilemma. Heinzin dilemmassa vastaajilta kysytään, onko Heinz oikeutettu varastamaan parantavaa lääkettä kuolemansairaalle vaimolleen apteekkarilta, jolla on lääkkeeseen yksinoikeus, mutta joka ei suostu antamaan maksuaikaa ylihinnoitellulle lääkkeelle. (Kohlberg 1981, 12.) Heinzin dilemma on muotoiltu siten, että vastaajan on valittava kahdesta vaihtoehdosta vain toinen moraalisesti oikeaksi, lääkkeen varastamatta jättäminen eli lain noudattaminen tai ihmishengen kunnioittaminen ja suojaaminen. Tällainen hypoteettinenkin moraalinen konflikti edellyttää moraalisen valinnan tekemistä. (Higgins et al. 1984, 77; Kohlberg & Candee 1984, 62.)

Kohlberg jakaa moraaliarvioinnin kehittymisen kolmeen tasoon: esikonventionaaliseen, konventionaaliseen ja postkonventionaaliseen tasoon. Nämä tasot hän jakaa edelleen viiteen vaiheeseen. Alimman, esikonventionaalisen tason ensimmäisessä vaiheessa kyse on heteronomisesta moraalista. Tällöin yksilön ajatteluun vaikuttavat käsitykset, jotka perustuvat yksipuoliseen auktoriteettiin. Yksilö noudattaa sääntöjä ainoastaan rangaistuksen välttämiseksi. Toisessa vaiheessa, jota Kohlberg kutsuu oman edun ja reilun vaihdon moraaliksi, yksilö seuraa sääntöjä yleensä vain silloin, kun ne ovat hänen oman etunsa mukaisia. Oikein tekemistä perustellaan tällöin omien tarpeiden ja etujen tyydyttämisellä. Siirryttäessä konventionaaliseen tasolle ja moraaliarvioinnin kolmanteen vaiheeseen, olennaista on toimia toisten ihmisten odotusten mukaisesti ja välttää paheksutuksi ja tuomituksi tuleamista. Vaihetta kutsutaankin hyvien ihmissuhteiden moraaliksi. Neljännessä, sosiaalisen järjestelmän ja omantunnon moraalin vaiheessa yksilö pyrkii täyttämään velvollisuutensa ja kunnioittamaan auktoriteetteja. Tälle vaiheelle on ominaista pyrkimys sosiaalisen järjestyksen säilyttämiseen ja ylläpitämiseen. Ylimmällä eli postkonventionaaliseen tasoon ja moraaliarvioinnin viidennessä vaiheessa yksilö on selvillä siitä, että ihmisillä on erilaisia oikeuksia ja arvoja. Hän pystyy arvioimaan sosiaalista järjestelmää suhteessa oikeudenmukaisuuden periaatteisiin ja perustelee oikein tekemistä ja lakien noudattamista yhteisen hyvinvoinnin turvaamisella. Kohlberg nimittää tätä vaihetta

yhteiskuntasopimuksen tai yksilön oikeuksien moraaliksi. (Helkama et al. 2001, 100-101; Kohlberg 1981, 16-19.) Kohlbergin moraaliarvioinnin kehitysteorian vaiheet ovat universaaleja ja ne esiintyvät peräkkäisessä järjestyksessä. Koska kehitys etenee vaiheesta toiseen ja jokainen uusi vaihe rakentuu edellisen pohjalta, aikaisempaan vaiheeseen taantumista tai jonkin vaiheen jäämistä välistä voi esiintyä ainoastaan äärimmäisissä olosuhteissa. (Colby & Kohlberg 1984, 42, 45-46; Kohlberg 1981, 20.)

Gilligan (1982) on kritisoinut Kohlbergin moraaliarvioinnin kehitysteoriaa liiallisesta keskittymisestä oikeudenmukaisuuteen ja yksilön oikeuksiin, jolloin muut moraalin tulkinnat, kuten huolenpito, jäävät huomiotta (em. 18-19). Gilliganin mukaan naiset painottavat moraalijattelussa miesten korostamien oikeudenmukaisuuden ja velvollisuuksien sijasta huolenpitoa ja vastuuta ihmissuhteista (Gilligan 1982, 19, 73). Kuvattaessa ihmissuhteissa ilmeneviä moraalisia ongelmia Gilligan puhuu huolenpidon etiikasta. Huolenpitoon liittyy olennaisesti sekä vastuu moraalisten ongelmien ratkaisemisesta että halu vastata toisten ihmisten tarpeisiin. (Gilligan 1982, 73-74.) Naisille on väitetty ominaiseksi pysähtymistä Kohlbergin moraaliarvioinnin kehityksen mallin kolmanteen vaiheeseen. Tässä moraalikehityksen konventionaalisen tason vaiheessa yksilön pyrkii kiltteyteen ja avuliaisuuteen toisia ihmisiä kohtaan. Toisin kuin moraalisen kehityksen postkonventionaalaisella tasolla, jossa keskeistä on oikeudenmukaisuus ja ihmisoikeuksien ymmärtäminen, konventionaalisen tason hyvien ihmissuhteiden moraalisen vaiheessa korostuu huolenpidollinen vastuu. (Ahokas et al. 2005, 133-134.) Miesten ja naisten moraalijattelussa ilmenevät erot ovat tutkielmani kannalta kiinnostavia, koska tarkoitukseni on vertailla keskenään miesten ja naisten kertomuksia niistä arkielämän tilanteista, joissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa. Kiinnitän huomiota myös siihen, kertovatko molempien sukupuolten edustajat pitävänsä moraalin vastaista toimintaa sallittuna samanlaisissa tilanteissa vai eroavatko miesten ja naisten vastauksissaan esille tuomat moraalin vastaisen toiminnan sallittavuuden kriteerit toisistaan.

Vaikka tutkimukset osoittavat viitteitä siitä, että miehet ovat parempia hypoteettisten dilemموjen ratkaisemisessa kuin naiset ja että miehet turvautuvat naisia enemmän oikeudenmukaisuusajatteluun, erot sukupuolten välillä johtuvat todennäköisemmin muista tekijöistä (Rest et al. 1986b, 116). Miehet ja naiset soveltavat moraaliongelmien ratkaisemisessa sekä oikeudenmukaisuusajattelua että huolenpidon etiikkaa. Se, minkä verran kumpaakin moraalijattelun muotoa, oikeudenmukaisuutta ja huolenpitoa, käytetään moraalisten

ongelmien ratkaisussa, määrittäyty ensisijaisesti tilanteen ja moraaliongelman tyyppin, ei niinkään vastaajan sukupuolen perusteella. (Jaffee & Hyde 2000, 707-708, 721; Juujärvi & Myyry 2005, 82, 88, 92; Walker 1987, 851.) Prososiaaliset, toisen ihmisten tarpeita koskevat moraaliongelmat saavat osakseen lähinnä huolenpitoon liittyviä vastauksia ja oikeudenmukaisuuteen liittyvät vastaukset ovat yhteydessä antisosiaalisiin, esimerkiksi rikkomuksia koskeviin moraalisiin ongelmiin vastaajan sukupuolesta riippumatta (Walker 1987, 856; Wark & Krebs 1996, 221, 228). ”Kehittynyt eettinen ajattelu yhdistää molemmat näkökulmat ja pyrkii tasapainottamaan yksilöiden oikeudet ja tarpeet ongelmanratkaisussa” (Juujärvi & Myyry 2005, 92). Sukupuolten välinen ero tulee kuitenkin esille ihmisten omaan elämään liittyviä moraaliongelmiä tutkittaessa, jolloin naiset ottavat miehiä useammin esille huolenpitoon liittyviä prososiaalisia moraaliongelmiä (Jaffee & Hyde 2000, 709, 713, 720; Walker 1987, 856; Wark & Krebs 1996, 220-221, 225, 227). Koska käyttämäni aineiston ensimmäisessä tarkastelemassani kohdassa, ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa”, tarkoituksena on kartoittaa vastaajien todellisia arkielämän moraalisia tilanteita, on oletettavissa, että miesten ja miesten välinen ero tulee mahdollisesti esille prososiaalisia, huolenpitoon liittyviä, ja antisosiaalisia, rikkomuksiin liittyviä, moraaliongelmiä koskevien mainintojen määrässä.

Sosiaalisen toiminnan jaottelu

Elliot Turielin (1983) sosiaalisen toiminnan jaottelu yhteiskunnalliseen tietoon, moraaliseen tietoon ja psykologiseen tietoon pohjautuu kognitiivis-kehitykselliseen traditioon. Moraaliarviointien vaihtelu on Turielin mukaan sidoksissa näiden osa-alueiden luontaisiin piirteisiin. Yhteiskunnallisen tiedon osa-alueen sosiaaliset konventiot ovat tiettyihin sosiaalisiin tilanteisiin liittyviä yhtenäisiä käyttäytymismalleja, normeja, sääntöjä ja tottumuksia, jotka yksilö omaksuu osallistuessa sosiaalisten ryhmien, kuten perheen ja koulun toimintaan. (em. 2-4, 37, 75.) Moraalisen tiedon osa-alue puolestaan sisältää arvioinnit oikeudenmukaisuudesta, oikeuksista, toisten ihmisten hyvinvoinnista ja siitä, kuinka toisia ihmisiä tulisi kohdella. Toisin kuin sosiaaliset konventiot, moraalit ei ole sidonnainen mihinkään tiettyyn sosiaaliseen tilanteeseen tai kontekstiin. Moraaliarviointia ei näin ollen opita suoraan sosiaalisista instituutioista, vaan sosiaalisten suhteiden kautta. (Turiel 1983, 3, 39.) Moraalia ei kuitenkaan ole aina helppo erottaa sosiaalisista konventioista, sillä konventionaaliset säännöt koskevat myös sellaista käyttäytymistä, josta on toisille ihmiselle,

heidän oikeuksilleen tai hyvinvoinnilleen haittaa (Bandura 1986, 291). Sosiaalisen toiminnan kolmas, psykologisen tiedon osa-alue sisältää yksilön käsitykset itsestään ja valinnanvapaudesta (Turiel 1983, 4). Yksilö on samanaikaisesti sekä relativisti että universalisti. Hän on huolissaan niin ryhmän solidaarisuudesta kuin henkilökohtaisista oikeuksista. Jotkut yksilön arvioinneista perustuvat auktoriteettiin ja sosiaalisiin hierarkioihin, toiset oikeudenmukaisuuteen. (Turiel 1983, 214.)

2.2.2 Kulttuuripsykologinen suuntaus

Kulttuuripsykologisen näkemyksen edustajat ovat arvostelleet kognitiivis-kehityksellisen lähestymistavan ajatusta moraalien kehityksestä universaalien kehityslinjan mukaisesti (Shweder & Sullivan 1993, 501; Vainio 2005, 149). Antropologiset tutkimukset kumoavat väitteet moraalisten periaatteiden universaalisuudesta ja osoittavat niin hyvää ja pahaakin kuin oikeaa ja väärää koskevien normien, arvojen ja uskomusten vaihtelevan kulttuureittain. Kulttuurikohtaisia eroja painottava suuntaus korostaa, että on olemassa useita eettisiä järjestelmiä, joista jokainen tulkitsee moraalikysymyksiä omalla toisista järjestelmistä poikkeavalla tavalla. (Liebert 1984, 182; Nisan 1984, 219.) Se, mitä pidetään toisessa kulttuurissa moraalisesti oikeana ja sallittuna, voi toisessa kulttuurissa olla moraalisesti väärin ja tuomittavaa (Rest et al. 1986b, 89-90). Vaikka moraalien ytimen voidaan katsoa olevan universaali ja kaikille kulttuureille yhteinen, jokaiseen moraalijärjestelmään kuuluu myös kulttuurikohtaisia osatekijöitä, kuten moraaliperiaatteita (Shweder & Sullivan 1993, 501, 504; Vainio 2005, 146, 149-151). Kulttuuripsykologinen suuntaus tarjoaa tutkielmalleni kognitiivis-kehityksellistä suuntausta laajemman näkökulman. Vaikka kulttuurikohtainen vertailu ei tutkielmassani käyttämäni aineiston pohjalta ole mahdollista, näkökulma mahdollistaa kuitenkin vastaajien kertomuksissaan esille tuomien ajatuksien tarkastelun suomalaiselle kulttuurille ominaisten arvojen ja moraaliperiaatteiden valossa.

Kulttuuripsykologinen suuntaus painottaa moraalien sisällön, kuten käyttäytymistä koskevien normien, arvojen, määritelmien ja uskomusten, olevan riippuvaisia kulttuurista sekä olettaa moraalien kehittyvän käyttäytymistä koskevien normien kautta (Nisan 1984, 208). Sääntöjen, roolien ja järjestelmien merkitystä korostavan näkemyksen mukaan moraalit voidaan käsittää niiden sääntöjen verkostoksi, joilla on vaikutusta ihmisten vuorovaikutukselliseen käyttäytymiseen sosiaalisen järjestelmän sisällä. Moraaliset konfliktit ja moraalidilemmat

ovat tällöin järjestelmän sääntöjen ja roolien välisiä ristiriitoja ja moraalinen arviointi koskee moraalisten sääntöjen tärkeysjärjestystä. (Kurtines 1984, 304-305, 320.) Ihmisten käyttäytyminen ja toiminta on sekä eksplisiittisten että implisiittisten sääntöjen määräämää. Toiminta on tavoitteellista ja sitä on tarkasteltava aina osana sosiaalista järjestelmää. Ihmisten käyttäytyminen ja toiminta on riippuvaista aina kyseisestä tilanteesta ja tilanteelle mahdollisista menettelyvaihtoehdoista ja toimintastrategioista. (Kurtines 1984, 305-306.) Moraaliseen käyttäytymiseen taustalla ovat toimintaa määräävät moraaliset säännöt, osapuolten moraaliset oikeudet ja velvollisuudet sekä sääntöjen ja roolien perustana olevat moraaliperiaatteet (Kurtines 1984, 307). Moraalia tulisikin tarkastella molemmista, sekä sosiaalisesta että yksilöllisestä näkökulmasta, ottaen huomioon niin yhteiskunnan oikeutta ja velvollisuutta määrittelevät säännöt kuin yksilön subjektiivisen suhtautumisen kulttuurisiin sääntöihin (Hogan & Busch 1984, 229). Tutkielmassani pohdin millaisia kulttuurisia sääntöjä vastaajat pitävät tärkeinä venyttäessään oikean ja väärän rajaa ja millaisten moraaliperiaatteiden mukaan toimimista he pitävät keskeisenä.

Vaikka avuliaisuutta ja oikeudenmukaisuutta arvostetaan useimmissa yhteiskunnissa, se keitä autetaan ja keitä kohtaan ollaan oikeudenmukaisia saattaa vaihdella paljon. Toisin kuin oman perheen ja ystävien auttaminen, hyväntekeväisyys vieraita kohtaan vaatii yleensä ponnisteluja. Mitä vieraampi autettava ihminen on, sitä enemmän ponnistelua auttaminen vaatii. (Bandura 1986, 382; Fleming 2004, 86; Schwartz 2005, 216.) Sama periaate pätee myös toisinpäin: mitä lähempänä ihminen on, sitä vaikeampaa on tämän satuttaminen (Bandura 1986, 381; Fleming 2004, 161). Thomas Flemingin (2005) mukaan esimerkiksi sodassa vihollisten pommittaminen ilmasta käsin on huomattavasti helpompaa kuin kasvokkain taistelevien, eikä siviiliuhreilla ole suurta merkitystä niin kauan kun pommittajan ei tarvitse itse nähdä satuttamiaan uhreja (em. 161). Myös kaappaajilla on todettu olevan vaikeuksia vahingoittaa panttivangeiksi ottamiaan ihmisiä enää sen jälkeen kun he ovat tutustuneet näihin henkilökohtaisesti (Bandura 1986, 383). Fleming väittää, että tavallisesti ventovieraan auttamista pidetään moraalisenä velvollisuutena oikeastaan vain silloin, kun henkilö itse on toiminnallaan asettanut vieraan ihmisen vaaraan. Esimerkiksi liikenneonnettomuuden aiheuttajalla voidaan katsoa olevan velvollisuus auttaa kyseisen onnettomuuden uhreja, mutta hänen ei tarvitse omistautua huolehtimaan kaikista muissa onnettomuuksissa loukkaantuneista ihmisistä. (Fleming 2004, 30.) Tutkittaessa yhtäläisen kohtelun perusteita Heinzin dilemman avulla useimmat vastaajat kuitenkin tarkastelevat lääkkeen varastamisen oikeutusta samalla periaatteella, olipa sitten kyseessä oma vaimo tai

ventovieras ihminen. Vastaajat katsovat elämän arvon ja perustelun varastamiselle olevan tunnesiteistä riippumatonta. Moraaliseen yhteisöön sisällytetään näin ollen läheisten lisäksi yhteisön kaikki yksilöt. (Ikonen-Varila 2005, 102.) Tämä vastakkainasettelu ventovieraiden auttamisesta ja tunnesiteiden merkityksestä tarjoaa haasteen aineiston analyysille. Tulen tarkastelemaan tekevätkö vastaajat eroa oikean ja väärän rajan venyttämässä läheisten ja vieraiden ihmisten suhteen.

Schwartzin (2005) mukaan yhteiskunnan moraalisen universumin laajuus rakentuu niiden ihmisten piiristä, joihin sovellamme moraalista käyttäytymistä ja toimintaa (em. 216). Moraalisen universumin laajuutta on arvioitu tutkimalla kaikkien ihmisten hyvinvointiin tähtäävien arvojen esiintymistä eri yhteisöissä. Joissakin yhteisössä tällaiset kaikkien ihmisten hyvinvointia korostavat arvot, kuten oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo, viittaavat laajaan moraalisen yhteisöön, jolloin voidaan puhua arvojen todellisesta universaalisuudesta. Joissakin yhteisöissä näiden arvojen taas katsotaan koskevan ainoastaan pientä läheisten ihmisten muodostamaa sisäryhmää, kuten perhettä. (Schwartz 2005, 216-217.) Verrattaessa yksilöitä niin yhteiskuntien välillä kuin yhteiskunnan sisälläkin, moraalisten universumien laajuudessa löytyy paljon eroja (Ikonen-Varila 2005, 102-103; Schwartz 2005, 219). Jotkut ihmiset määrittelevät moraalisen yhteisön laajemmaksi kuin toiset tilannekohtaisesta vaihtelusta riippumatta (Ikonen-Varila 2005, 102). Schwartzin mukaan yhteiskuntien ja sosiaalisten ryhmien väliset erot johtuvat yksilöiden kulttuurissa ja sosialisatioympäristössä vallitsevista uskomuksista ja havainnoista. Yhteiskunnissa, joissa moraalinen universumi on kapea-alainen ja käsittää ainoastaan samanlaisia yksilöitä, moraalista toimintaa sovelletaan vain sisäryhmään ja universalismiarvot muistuttavat merkityssisällöltään hyväntahtoisuusarvoja. Mitä laajempi moraalinen universumi on, sitä suuremmalle alueelle myös moraalista käyttäytymistä ja toimintaa sovelletaan. (Schwartz 1992, 12; Schwartz 2005, 219-220.)

Moraalisen universumin laajuuteen vaikuttavat tasa-arvoisuutta ja yksilöiden sosiaalisiin ryhmiin sitoutumista korostava kulttuurinen suuntautuminen sekä poliittisen järjestelmän demokratisoitumisen taso (Schwartz 2005, 217, 234). Tasa-arvosuuntautuneisuus määritellään vapaaehtoiseksi sitoutumiseksi muiden ihmisten hyvinvoinnin edistämiseen ja yhteisten etujen asettamiseen etusijalle itsekkäiden tarpeiden ja etujen kustannuksella. Tasa-arvosuuntautuneissa yhteiskunnissa yksilöt sosiaalistuvat kokemaan toisensa moraalisesti samanarvoisina ja pitämään etuja yhteisinä. Sosiaalisiin ryhmiin sitoutuminen ja sisäryhmään

rajoittuminen määrittellen kulttuurin pyrkimyksenä rajoittaa sisäryhmän yhteisöllisyyttä ja järjestystä uhkaavia toimintoja. Myös yhteiskunnan poliittisen järjestelmän luonne, erityisesti demokraattisuuden aste, liittyy olennaisesti moraaliuniversumin laajuuteen. Demokraattisten järjestelmien rakenne ja ideologia kehittävät moraaliuniversumin laajenemista sisältämään myös ulkoryhmät. Moraaliuniversumi on laaja yhteiskunnissa, joissa kulttuuri korostaa tasa-arvoisuutta ja joiden poliittinen järjestelmä on demokraattinen. Yhteiskunnan voimakas kulttuurinen suojautumissuuntautuneisuus ja epädemokraattisuus puolestaan ovat yleensä yhteydessä moraaliuniversumin kapea-alaisuuteen. (Schwartz 2005, 226-227, 234.) Vaikka käyttämäni aineiston perusteella ei ole mahdollista tehdä johtopäätöksiä ja tulkintoja suomalaisten moraalisen universumin laajuudesta, mahdollistaa aineisto kuitenkin vastaajien kertomuksissaan esittämien ajatusten tarkastelun sen suhteen, kuinka laajalle he soveltavat moraalista käyttäytymistään.

2.2.3 Tilanteellisten tekijöiden merkitystä korostava suuntaus

Yhteiskuntatieteissä moraalialia on perinteisesti analysoitu yksilöllisten normien ja roolien näkökulmasta käsin. Näkemyksen mukaan yhteiskunnallistumisprosessissa sisäistetyt normit, säännöt ja roolit määräävät yksilön toimintaa ja käyttäytymistä. Tällöin moraalialia pidetään sen kokonaisuuden ilmentymänä, joka koostuu hyvää ja pahaa koskevista käsityksistä ja mielipiteistä. Bergmann (1977) katsoo lähestymistavan olevan ongelmallinen, koska siinä moraalisen arvioinnin ja harkinnan oletetaan suuntautuvat yksilön sisältä ulospäin. Bergmannin mukaan tunteet ja mielialat ovat kuitenkin yhteiskunnallisesti määriteltyjä ja määräytyvät näin ollen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, kuten viestintätilanteessa. (em. 234.) Tilanteellisten tekijöiden merkitystä korostava suuntaus poikkeaa kognitiivis-kehityksellisestä ja kulttuuripsykologisesta suuntauksesta siten, että se ei ole moraaliperiaatteiden olevan universaaleja tai edes kulttuurikohtaisia. Tilanteellisten tekijöiden merkitystä korostava suuntaus painottaa moraalialin ja moraaliperiaatteiden vaihtelua niin ajan, paikan kuin tilanteenkin mukaan.

Koska moraalialia ja moraalialiset periaatteet vaihtelevat tilannekohtaisesti (Gergen 1994, 102), tilanteen määrittäminen moraalialiseksi edellyttää kyseiseen tilanteeseen liittyvien moraalialisten sääntöjen ja normien sekä moraalialisten periaatteiden tunnistamista (Keller 1984, 144-145). Moraalialisiin valintoihin ja päätöksiin vaikuttavat niin yksilölliset erot moraalialisääntöjen

käyttämässä kuin kyseiseen kontekstiin liittyvät tekijät, kuten tilanteen ominaisuudet (Kurtines 1984, 303, 305, 319). Erilaiset tilanteen määrittelyt johtavat erilaisiin näkemyksiin siitä, mikä on kyseisessä tilanteessa tärkeää ja millainen toiminta on tilanteeseen sopivaa (Thoma et al. 1986, 135, 162). Näin ollen yksilöiden subjektiiviset tulkinnat tilanteen moraalisuudesta voivat poiketa toisistaan. Tilanteelliset tekijät huomioiva näkökulma onkin keskeisellä sijalla tarkasteltaessa vastaajien kertomuksia niistä arkielämän tilanteista, joissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa. Olen kiinnostunut niistä tilanteellisista tekijöistä, jotka vastaajat kokevat merkityksellisiksi oikean ja väärän rajan venyttämässä. Tulen myös pohtimaan millaiset tilanteelliset tekijät vastaajien mielestä tekevät moraalin vastaisesta toiminnasta hyväksyttävää ja oikeutettua.

Kasuistisessa ajattelussa yhdistyvät sekä käsitys moraalin universaaleista periaatteista että tilannesidonnaisen tarkastelun näkökulma. Kasuistinen ajattelu perustuu kahteen periaatteeseen: oletukseen yleisistä ja universaaleista ihmisten käyttäytymistä koskevista moraalista laeista sekä näiden lakien vaihtelevuudesta olosuhteiden ja tilanteiden mukaan. Vaikka varastamista pidetäänkin moraalisesti vääränä ja tuomittavana tekona, voi se kasuistisen ajattelutavan mukaan jossakin tietyssä tilanteessa olla oikeutetumpaa ja hyväksyttävämpää kuin yleensä. Köyhällä miehellä, jonka on hankittava nälkäiselle lapselleen ruokaa, voidaan katsoa olevan suurempi oikeus varastaa kuin perheettömällä varakkaalla liikemiehellä. Teon taustalla oleva hyvä ja moraalisesti hyväksyttävä aikomus ei kuitenkaan tee teosta vähemmän moraalitonta tai poista velvollisuutta vahingon korvaamisesta. (Fleming 2004, 10.) Tulen tarkastelemaan ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kysymyksen vastauksia läpikäydessäni vastaajien kertomuksissa mahdollisesti ilmenevää kasuistista ajattelua.

James Restin (1984; 1986a) mukaan moraalitietäminen on kuvattava tavalla, joka ottaa huomioon moraalitietämisen moniulotteisuuden ja tilanteen kontekstin. Rest jakaa kehittämässään moraalitietämisen toiminnan neljän komponentin mallissa moraalitietämisen neljään erilaiseen psykologiseen osatekijään: moraalitietämiseen sensitiivisyyteen, moraalitietämiseen päätöksentekoon, moraalitietämiseen motivaatioon sekä moraalitietämiseen toimeenpanotaitoon. Moraalitietämisessä on kyse tilanteen tulkittamisesta ja moraalitietämisen ongelman tunnistamisesta. Moraalitietäminen pitää sisällään myös mahdollisten tilanteeseen sopivien toimintavaihtoehtojen ja niistä eri osapuolille koituvien seurauksien kartoittamisen. Moraalitietämisen päätöksenteon osatekijä edellyttää moraalitietämisen päätöksen tekemistä siitä, mikä

mahdollisista toimintavaihtoehdoista on oikeudenmukaisin. Tunnistettuaan moraalisen ongelman, kartoitettuaan mahdolliset toimintavaihtoehdot ja tehtyään moraalisen päätöksen yksilön on oltava motivoitunut toimimaan oikeudenmukaisella tavalla ja asettamaan moraaliset arvot etusijalle muihin arvoihin nähden. Moraalisessa toimeenpanotaidossa kyse on moraalisen toimintasuunnitelman toteuttamisesta. Yksilöllä on oltava rohkeutta toimia periaatteidensa mukaisesti vaikeissakin tilanteissa. Moraalisen toiminnan osatekijät eivät ilmene välttämättä lineaarisessa järjestyksessä, vaan niiden välillä voi olla monimutkaisia vaikutussuhteita. (Rest 1984, 24-33; Rest et al. 1986a, 3-11, 13, 15.) Osatekijöihin liittyvät ongelmat voivat johtaa moraalisen toiminnan epäonnistumiseen. Epäonnistumisen syitä ovat esimerkiksi kyvyttömyys tunnistaa toisten tarpeita, riittämätön moraalinen päättely tai muiden arvojen asettaminen moraalisia arvoja tärkeämmiksi. Moraalinen toiminta voi epäonnistua myös siksi, että henkilö luopuu moraalisen tavoitteen saavuttamisesta. (Rest 1984, 35-36.)

Restin moraalisen toiminnan neljän komponentin malli on osoittautunut toimivaksi niin olemassa olevan tutkimuksen luokittelemisessa kuin teoreettisten ongelmien tarkastelemisessa. Vaikka yksilö soveltaisi postkonventionaalisen tason ajattelua moraalisisessa päätöksenteossa kun hänelle annetaan ratkaistavaksi valmis ristiriita, saattaa hän olla kykenemätön huomaamaan moraalisia ristiriitoja omassa toimintaympäristössään. Moraaliajattelun kehittyneisyyden ja sensitiivisyyden voidaan näin ollen katsoa olevan erillisiä osatekijöitä. (Juujärvi & Myyry 2005, 74.) Restin kuvailemat moraalisen toiminnan osatekijät ilmenevät arkielämässä esimerkiksi työelämän kysymyksissä tietämättömyytenä siitä, miten pitäisi toimia, kokemattomuutena siitä, miten tulisi toimia sekä välinpitämättömyytenä tai kyvyttömyytenä toimia oikein (Ikonen-Varila 2005, 107).

2.3 Moraalinen ajattelu ja moraalinen toiminta

2.3.1 Moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan yhteys

Moraalista toimintaa on perinteisesti tarkasteltu suhteessa universaaleihin moraalisiin periaatteisiin sekä yksilöiden sosiaalistumiseen näihin periaatteisiin. Tarkastelutapa on riittämätön, sillä moraalisten periaatteiden tunnistaminen ja niihin sosiaalistuminen eivät vielä takaa moraalista toimintaa. (Gergen 1994, 111.) Vaikka yksilöllä olisikin ymmärrystä ja kykyä toimia moraalisesti oikein, saattaa häneltä puuttua vastuuntunto ja motivaatio toimia

moraalisten periaatteidensa mukaisesti (Colby 2005, 52). Moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välistä yhteyttä koskevien tutkimusten tulokset poikkeavat toisistaan hyvinkin paljon. Joissakin tutkimuksissa moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välisen korrelaation on todettu olevan suuri, joissakin tutkimuksissa taas minkäänlaista yhteyttä näiden tekijöiden välillä ei ole ollut havaittavissa. (Bandura 1986, 497; Turiel 1983, 188-190; Turiel & Smetana 1984, 266, 277.) Moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välisen yhteyden tutkiminen on perinteisesti perustunut hypoteettisiin kysymyksiin, eivätkä tutkimusten tulokset ole näin ollen antaneet tietoa vastaajien arkielämän todellisista moraalista valinnoista (Bandura 1986, 497; Turiel 1983, 193). Turiel (1983) uskoo, että arkielämän todellisia moraalista tilanteita tutkittaessa moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välillä olisi havaittavissa selvä yhteys (em. 193). Tutkielmani aineiston vastausten perusteella ei voi tehdä tulkintoja vastaajien moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan suhteesta. Vastauksia on tästä huolimatta mahdollista tarkastella siltä kannalta, tuleeko kertomuksissa arkielämän tilanteista, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa, esille rajan venyttämisen olevan ristiriidassa vastaajien moraalisten periaatteiden kanssa.

Vaikka moraalinen ymmärrys tai moraalinen arviointi motivoi moraalisen toimintaan (Blasi 1984, 128-129, 132), dualistisen lähestymistavan mukaan moraalista ajattelua ja moraalista toimintaa on kuitenkin tarkasteltava toisistaan erillisinä (Fleming 2004, 96; Turiel & Smetana 1984, 261). Moraalinen ajattelu ei välttämättä johda moraaliseen toimintaan, sillä monet moraaliset päätökset tehdään tiedostamatta (Burton 1984, 194; Turiel 1983, 189) ja ihmiset toimivat usein moraalisten periaatteidensa vastaisesti (Fleming 2004, 96; Rest et al. 1986a, 4; Turiel & Smetana 1984, 261, 265). Augusto Blasin (1984) mukaan moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan suhteen ymmärtämiseksi on tarkasteltava toimijan moraalista arvioita ja niihin vaikuttavia sosiaalisia ja tilanteellisia tekijöitä. Blasi toteaa, että moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan väliseen suhteeseen vaikuttavat yksilön tulkinnat vastuusta ja velvollisuudesta toimia moraalisen ajattelunsa mukaisesti. Moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan yhteyden voidaan näin ollen katsoa liittyvän tilanteen määrittelemiseen. (em. 129.) Kohlbergin ja Candeen (1984) moraalisen arvioinnin ja moraalisen toiminnan suhteen mallin mukaan tilanteen tulkintaan ja moraalisten periaatteiden valintaan vaikuttavat moraalityyppin ja moraalitason kognitiiviset rakenteet. Näiden rakenteiden avulla yksilö tulkitsee tilanteen moraalisuuden lisäksi eri osapuolten oikeuksia ja velvollisuuksia. Kun yksilö on tehnyt ratkaisun moraalisesti oikeasta päätöksestä, hänen on sekä kyettävä ottamaan vastuuta että koettava velvollisuutta toimia päätöksensä mukaisesti. (em. 71.) Martin Hoffmanin (1984)

mukaan moraalinen toiminta vaatii sekä egoistisen, itsekkään, että moraalisen motiivin. Moraalisen motiivin aktivoituminen ei välttämättä johda moraaliseen toimintaa jos itsekäs motiivi on sitä voimakkaampi. Moraalinen toiminta ei näin ollen ole moraalisen motiivin suora seuraus, vaan kyseessä on pikemminkin pyrkimys saavuttaa tasapaino egoistisen ja moraalisen motiivin välillä. (em. 284.)

2.3.2 Moraalisista periaatteista joustaminen

Moraalisten uskomusten johdonmukaisuuden säilyttäminen ja itsensä suojeleminen sisäisiltä ristiriidoilta on mahdollista muutenkin kuin olemalla täsmällisesti uskollinen omille moraaliperiaatteilleen ja moraaliarvoilleen (Colby 2005, 58). Moraalisista periaatteista joustaminen on yleistä tilanteissa, joissa oma ja toisen osapuolen etu ovat keskenään ristiriitaisia, ja etenkin silloin, kun tilanteesta itselle koituva materiaallinen tai henkinen haitta on merkittävä (Juujärvi & Myyry 2005, 77-78). Yksilö saattaa uhrata moraaliset periaatteensa mm. jonkin korkeamman moraalisen periaatteen puolesta. Esimerkiksi sodassa tappamista perustellaan maailmanrauhan puolesta taistelemisella ja ihmiskunnan suojelemisella. (Bandura 1986, 376.) Yleisesti hyväksytyjen sosiaalisten normien ja periaatteiden vastaisesti toimimisessa ei kuitenkaan välttämättä ole kyse väärin tekemisestä ja moraalittomasta käyttäytymisestä. Joissakin tilanteissa sosiaalisten käytäntöjen ja normien kriittinen arvioiminen sen kannalta, palvelevatko ne toisten ihmisten hyvinvointia ja oikeuksia, voi olla osoitus moraalijattelun kehittyneisyydestä ja rohkeudesta toimia vääriksi koettujen sääntöjen ja normien vastaisesti. Kokiessaan sääntöjen olevan moraalisesti väärä tai ristiriidassa oman moraalijattelun kanssa yksilö saattaa vastustaa auktoriteetteja ja rikkoa säädettyjä lakeja. (Juujärvi & Myyry 2005, 80; Linn 1996, 423, 425, 430.) Tarkastelen aineiston kertomuksista mahdollisesti löytyviä viittauksia vastaajien omien moraalisten periaatteiden ja yleisesti hyväksytyyn oikean välillä ilmenevistä ristiriidoista.

Johdonmukaisuuden ylläpitämisen strategiat, kuten vinoutuneet tulkinnat ja muut järkeilyt, kuten teon seurausten huomiotta jättäminen, mahdollistavat poikkeuksien oikeuttamisen silloin, kun niistä on hyötyä yksilölle itselleen. Moraaliarvioihin sitoutumisen aste vaikuttaa siihen, kuinka usein johdonmukaisuuden ylläpitämisen strategioita käytetään. (Bandura 1986, 381, 498; Colby 2005, 58.) Käsitukset vastuusta ja tilivelvollisuudesta voidaan uhrata tehtäessä kompromisseja itsepetoksen ja järkeistämisen nimissä tai ne voidaan rajoittaa

koskemaan ainoastaan läheisiä ihmisiä (Colby 2005, 39). Tehtyään moraalisen valinnan yksilön on perusteltava ja oikeutettava valintaansa muille ja yritettävä saada muut jakamaan nämä perustelut kanssaan (Jokinen 1999b, 126; Weinreich-Haste 1984, 327, 332-333). Bergmannin mukaan niitä kommunikaation välineitä, jotka liittyvät retorisiin strategioihin, käytetään selittämään asiattomalta tai moitittavalta näyttävää toimintaa ja käyttäytymistä. Toiminnan ja käyttäytymisen moraalisuutta korostetaan mm. oikeuttamalla ja puolustelemalla. (Bergmann 1997, 236.) Arkielämässä arviointia ja oikeuttamista sisältävää pohdintaa käytetään lähinnä silloin, kun oikeasta toimintatavasta ei ole varmuutta ja tilanne edellyttää moraalista tulkintaa tai kun moraalinen reaktio kohtaa haasteita, jotka pakottavat pohtimaan asiaa uudesta moraalisesta näkökulmasta (Colby 2005, 45). Monika Keller (1984) on tutkinut vuorovaikutukseen liittyvää moraalisuutta ja ystävyyssuhteissa ilmeneviä moraalisia konflikteja. Kellerin mukaan moraalinen orientaatio, joka kohdistuu niihin ihmisiin, joihin yksilö kokee olevansa moraalisisessa suhteessa, pitää sisällään myös ajatuksen moraalisen puheen tarpeellisuudesta sekä oikeuttamisen ja korvaamisen välttämättömyydestä velvollisuuksia rikottaessa. Moraalinen puhe on konfliktitilanteesta ja moraalisisista säännöistä neuvottelemista, ja se sisältää oikeuttamista aina silloin, kun jonkun velvollisuuksia on rikottu. Moraalinen puhe voi sisältää myös toimintastrategioita, joiden tavoitteena on suhteen säilyttäminen toisiin rikkomuksien tekemisistä huolimatta. Tällaisia toimintastrategioita ovat esimerkiksi anteeksiannon pyytäminen tarjoamalla erilaisia materiaalisia tai psykologisia korvauksia ja hyvityksiä. (em. 144-145.)

Esitetyn argumentaation vakuuttavuutta on mahdollista lisätä joko väitteen esittäjään tai esitettyyn argumenttiin liittyvillä retorisisilla keinoilla (Jokinen 1999b, 132-133). Esimerkiksi suostuttelu ja vakuuttelu ovat retorisisia keinoja, joilla tekoja oikeutetaan ja joiden avulla muut ihmiset pyritään saamaan vakuuttuneeksi esitetyn argumentin pätevyydestä ja uskottavuudesta (Jokinen 1999a, 46-47; Jokinen & Juhila 1999, 77). Moraalin vastaista toimintaa ja käyttäytymistä oikeutetaan usein ääri-ilmaisujen avulla. Ääri-ilmaisuihin perustuvaa puolustautumista on esimerkiksi vetoaminen siihen, että jokainen samassa tilanteessa oleva olisi toiminut samoin. Tällaisen ääri-ilmaisun käyttäminen hylkää vaihtoehtoisten toimintatapojen olemassaolon ja siten normalisoi teon. (Jokinen 1999b, 151-152.) Moraalin vastaista toimintaa ja käyttäytymistä on mahdollista oikeuttaa myös siirtämällä vastuuta toimijalta itseltään ulkoisille tekijöille. Vastuun siirtäminen voi tapahtua esimerkiksi syyttämällä epätavallisia olosuhteita tai kohtuuttomia vaatimuksia. Epätavallisten olosuhteiden ja kohtuuttomien vaatimusten syyttämisen lisäksi vastuuta on mahdollista siirtää

myös moraalittoman toiminnan kohteeksi joutuneelle taholle. Toimintaa oikeutetaan tällöin pitämällä moraalittoman toiminnan kohteeksi joutunutta tahoa syyllisenä saamaansa kohteluun. (Bandura 1986, 349, 379, 384-385.)

Kysyttäessä niitä arkipäivän tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa vastaajia ei erikseen pyydetty perustelevaan moraalin vastaista toimintaansa tai luettelemaan syitä moraalin vastaiseen käyttäytymiseen. Kyselyn, jonka kolme viimeistä kohtaa ”Ajatuksia moraalista” -aineisto (Ajatuksia moraalista 2003) käsittää, alussa kuitenkin todetaan, että vastaaja voi myös kertoa omista käsityksistään ja perustella vastauksiaan. Näiden seikkojen perusteella olen kiinnostunut selvittämään, perustelevatko vastaajat oikean ja väärän rajan venyttämistä, ja jos perustelevat, niin miten he sen tekevät ja millaisia argumentaatiotapoja he käyttävät. Argumentaatiotapoja on tutkittu lähinnä vuorovaikutustilanteissa, ei niinkään kirjoitetussa tekstissä. Käyttämäni aineisto on kerätty internetkyselynä, ja uskoisin, että aineiston keräystapa näkyy puolustelevien ja oikeuttavien argumenttien määrässä. Jos aineisto olisi kerätty vuorovaikutuksellisessa haastattelutilanteessa, moraalisesti arveluttavan toiminnan oikeuttamisen tarve olisi todennäköisesti suurempaa kuin vastatessa anonyymisti kyselylomakkeen kysymyksiin.

3 AINEISTO JA METODOLOGIA

3.1 Ajatuksia moraalista -aineisto

Käyttämäni ”Ajatuksia moraalista” -aineisto (Ajatuksia moraalista 2003) on osa Helsingin Sanomien Nyt-viikkoliitteen vuonna 2001 toteuttamaa ”Moraalikyselyä” (Moraalikysely 2001). Kysymyslomake on kokonaisuudessaan tutkimuksen lopussa liitteenä (Liite 1). Kyselystä koottuun käsittelemääni kvalitatiiviseen aineistoon on otettu vastaukset kolmeen kyselyn lopussa olleeseen avoimeen kohtaan: ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa”, ”Milloin yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” ja ”Onko mielessäsi muuta kyselyn aihepiiriin liittyvää?” Vastaukset on kerätty puolistrukturoidulla kyselylomakkeella internetkyselynä 8.3.2001-22.3.2001 välisenä aikana. Kerääjänä on toiminut Reetta Rätty. Kysely on suunnattu ensisijaisesti Helsingin Sanomien Nyt-liitteen lukijoille, joista halukkaat ovat voineet siihen vastata. Aineisto ei ole tilastollisesti

edustava ja on mahdollista, että yksittäinen henkilö on vastannut kyselyyn useampaan kertaan. Vastaajan taustatiedoista on aineistoon otettu mukaan vastaajan ikä, sukupuoli, ammatti, poliittinen kanta ja uskonnollisuus. (Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, FSD1268 Ajatuksia moraalista 2006.)

Aineiston sain tutkielmaani varten yhteiskuntatieteellisestä tietoaarkistosta. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto on perustettu vuonna 1999 Tampereen yliopiston yhteyteen. Tietoaarkisto toimii yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ja opetuksen valtakunnallisena palveluyksikkönä, joka arkistoi ja välittää elektronisia tutkimusaineistoja tutkimus- ja opetuskäyttöön. ”Aineistojen arkistointi ja luovuttaminen arkistosta jatkokäyttöön perustuvat tarkoin säänneltyihin ehtoihin ja sitoumuksiin. Aineistojen luovuttajat voivat asettaa ehtoja luovuttamiensa aineistojen käytölle, ja jatkokäyttäjät sitoutuvat lupahakemuksissaan tarkkoihin käyttäjäehtoihin”. (Yhteiskuntatieteellisen tietoaarkisto, FSD organisaationa 2006.) Tietoaarkisto luovuttaa aineiston hakijan täytettyä ja palautettua käyttöluvahakemuksen ja käyttöehtositoumuksen. Perustutkinto-opiskelijoilta vaaditaan ohjaajan allekirjoitus käyttöluvahakemukseen. (Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, aineistojen tilaaminen 2006.) Käyttöehtositoumuksessa aineiston hakija sitoutuu käyttämään aineistoa ainoastaan käyttöluvahakemuksessaan ilmoittamaa tarkoitusta varten ja vastaamaan siitä, että aineisto ei ole muiden kuin käyttöluvahakemuksessa ilmoitettujen henkilöiden saatavilla (Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, käyttöehtositoumus 2006).

Koska kyseessä on journalistinen aineisto, kysymysten sisältö ja niiden muotoilu voivat poiketa tieteellisen perinteen mukaan laadituista kysymyksistä. Suurin osa kysymyslomakkeen kysymyksistä on esitetty ”saako” -muodossa, esimerkiksi ”Saako murrosikäinen valehdella vanhemmilleen missä oli yö?” tai ”Saako museossa keplotella itselleen perusteettoman opiskelija- tai eläkeläisalennuksen?” Kuten edellä on todettu, moraalinen ajattelu ja moraalinen toiminta eivät välttämättä vastaa toisiaan. Näin ollen suurimmasta osasta kyselyn kysymyksiä selviää ainoastaan vastaajan kanta rikkomusten sallittavuuteen, ei se, ovatko he itse toimineet väärin. Tämä ei kuitenkaan aseta rajoituksia tutkielmalleni, koska keskityn tarkastelemaan ainoastaan ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohtien vastauksia. Karkeasti jaoteltuna ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” -kohdassa pyritään kartoittamaan vastaajien omia kokemuksia ja todellista arkielämän moraalista toimintaa, ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän

rajaa voi venyttää?” -kysymyksellä puolestaan tavoitellaan vastaajien moraalista ajattelua ja heidän näkemyksiään siitä, milloin oikean ja väärän rajan venyttäminen on sallittua. Jälkimmäinen kysymys on näin ollen verrattavissa hypoteettisiin moraalidilemmoihin.

Helsingin Sanomien Nyt-liitteen julkaisussa ”Tilaisuus tekee varkaan” todetaan, että moraalikyselyyn tuli enemmän vastauksia kuin yhteenkään Nyt-liitteen aiemmin tekemään kyselyyn (Gronow et al. 2001, 13). Vuonna 2001, jolloin kysely toteutettiin, suomalaisia puhutti Lahden MM-hiihtokisojen dopingskandaali. Useiden suomalaisten hiihtäjien uutisoitiin jääneen kiinni kiellettyjen aineiden käyttämisestä kyseisessä kisassa. ”Hiihtoskandaali on saattanut lisätä ihmisten kiinnostusta pohtia, missä oikean ja väärän raja oikein sijaitsee” (Gronow et al. 2001). Kyselyn vastaajista 74 prosenttia on naisia ja 28 prosenttia opiskelijoita. Vastanneista yli puolet asuu pääkaupunkiseudulla. (Gronow, Kira et al 2001, 14.) Oletettavasti myös kyselystä kootun käyttämäni ”Ajatuksia moraalista” -aineiston (Ajatuksia moraalista 2003) vastaajat jakautuvat opiskelunsa ja asuinpaikkansa suhteen samoin kuin koko kyselyn vastaajat. Opiskelijoiden suureen määrään saattaa olla vaikutusta sillä, että kysely on toteutettu internetkyselynä. Syitä sille, miksi naiset ovat vastanneet kyselyyn miehiä huomattavasti innokkaammin, on myös syytä pohtia. On mahdollista, että naiset ovat kiinnostuneempia vastaamaan kyselyihin yleensäkin. Tämän lisäksi myös kyselyn aihepiirillä voi olla vaikutusta siihen, kuinka innokkaasti naiset ja miehet sekä eri ikäryhmien edustajat kyselyyn vastaavat. Heta Gylling arvelee ”Tilaisuus tekee varkaan” -julkaisussa, että koska sosiaaliset kysymykset ovat naisten elämässä keskeisemmällä sijalla, naisilla on miehiä suurempi valmius pohtia sitä, mikä on oikein ja mikä väärin (Gronow et al. 2001, 15).

Arvoja ja moraalituttuutta on huomioitava ihmisten halu antaa itsestään tietty positiivinen vaikutelma. Opimme jo lapsuudessa millaisia arvoja meidän oletetaan ja toivotaan ilmaisevan. (Pohjanheimo 2005, 254.) Ihmiset saattavat yrittää antaa itsestään kulttuurisiin odotuksiin sopivan ja moraalisesti hyväksyttävän kuvan sen sijaan että he toisivat esille todelliset näkemyksensä ja ajatuksensa. (Schwartz 1992, 50; Weinreich-Haste 1984, 329.) Fleming (2004) mainitsee, että sosiologi John Shelton Reedin mukaan kysyttäessä ihmisiltä mitä he tekisivät vieraan koputtaessa ovelle ja kysellessä epäilyttäviä kysymyksiä, vastaajat eivät välttämättä paljasta todellisia moraalisia mielipiteitään. Sen sijaan vastaajat voivat kertoa sen, mitä he kuvittelevat heiltä odotettavan ja miten heidän toivotaan käyttäytyvän. (em. 115.) Tutkielmani kannalta on olennaista tiedostaa se mahdollisuus, että vastaajat antavat

vääristyneen ja liioitellun positiivisen vaikutelman itsestään ja moraalisesta toiminnastaan. Uskoisin kuitenkin, että itsestään moraalisesti hyväksyttävän kuvan antaminen liittyy enemmänkin haastattelututkimuksiin, joissa haastateltava on kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa haastattelijan kanssa. Internetkyselyyn vastatessaan vastaajat pysyvät nimettöminä ja kasvottomina, jolloin tarve antaa positiivinen vaikutelma itsestään saattaa olla vähäisempi.

3.2 Tutkimuskysymykset

Tarkastelen tutkielmassani millaisissa arkisissa tilanteissa ”Ajatuksia moraalista” -aineiston (Ajatuksia moraalista 2003) vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa ja millaisissa tilanteissa he kokevat yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajan venyttämisen olevan sallittua. Lisäksi olen kiinnostunut siitä, kuinka vastaajat oikeuttavat moraalin vastaista käyttäytymistä niin omalla kohdallaan kuin yleisesti. Käsittelen myös vastauksissa ilmeneviä eroja naisten ja miesten sekä eri ikäryhmien välillä.

1. Millaisissa arkielämä tilanteissa vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa?
2. Milloin vastaajat kokevat yleisesti hyväksytyin oikein ja väärän rajan venyttämisen olevan sallittua?
3. Miten vastaajat perustelevat ja argumentoivat oikean ja väärän rajan venyttämistä?

3.3 Tutkimusmetodi

Aineistoa tarkastellessani jätän huomiotta muut taustatiedot kuin sukupuolen ja iän, koska tarkoituksena on tarkastella aineistoa ainoastaan näiden muuttujien valossa. Vertailun mahdollistamiseksi olen karsinut vastauksista pois ne, joissa taustatiedoista sukupuoli ja ikä ovat puutteelliset. Olen hylännyt myös vastaukset, joissa vastaaja on epäilyksettä vastannut väärään kysymykseen tai joissa vastaaja ei ole ilmaissut selvää vastausta esitettyyn kysymykseen. Tarkastelun ulkopuolelle olen jättänyt myös vastaukset, jotka ovat aineistossa kahteen kertaan. Poistettuja vastauksia on yhteensä 71 kappaletta. Vastauksia ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdassa on yhteensä 427

kappaletta ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohdassa yhteensä 494 kappaletta. (Taulukko 1)

Taulukko 1: Alkuperäisen ja lopullisen aineiston vastausten määrä

	Alkuperäinen aineisto	Poistetut	Lopullinen aineisto
Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa.	459	32	427
Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja vääränrajaa voi venyttää?	533	39	494

Olen erotellut aineistosta miesten ja naisten vastaukset ja jakanut vastaajat kolmeen ikäryhmään: alle 21-vuotiaisiin, 21-30 -vuotiaisiin ja yli 30-vuotiaisiin. Alle 21-vuotiaat ovat pääsääntöisesti koululaisia ja opiskelunsa vasta aloittaneita ja 21-30 -vuotiaat jo pidempään opiskelleita tai työelämään siirtyneitä. Yli 30-vuotiaiden ikäryhmä koostuu enimmäkseen työelämässä olevista vastaajista. Jokaiseen ikäryhmään kuuluu suunnilleen saman verran vastaajia.

Käsittelen tutkielmassani ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohtien vastauksia toisistaan erillisinä. Olen ryhmitellyt kummankin kohdan vastauksissa esille tulleet maininnat teemoittain. Jokainen asia, jonka vähintään 5 prosenttia vastaajista on näihin kohtiin vastatessaan ottanut esille, muodostaa oman teemansa. Jotkin teemoista olen jakanut kahteen tai useampaan alateemaan asian selkeyttämiseksi. Tarkastelen ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” ja ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohtien teemoja ensin sukupuolen perusteella ja edelleen kutakin teemaa erikseen ikäryhmittäin sekä miesten että naisten osalta. Kunkin teeman esimerkeiksi olen valinnut sellaiset vastaukset, jotka parhaiten kuvaavat kyseistä aihetta ja niitä asioita, joita useimmat vastaajat ovat tuoneet vastauksissaan esille. Teemoihin liittyvät esimerkit eivät siten välttämättä kata molempia sukupuolia tai kaikkia ikäryhmiä. Myös analyysin seassa on suoria lainauksia aineistosta. Lainaukset olen merkinnyt kursivoidulla. Taulukoiden tarkoituksena on esittää tutkimustulokset tiivistettynä ja helposti luettavassa muodossa. Taulukon olen liittänyt pääasiassa niihin teemoihin, joiden vastauksissa on olennaisesti eroa joko eri ikäryhmien tai naisten ja miesten välillä.

4 AINEISTON ANALYYSI

4.1 Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa

”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohtaan on vastannut 85 miestä ja 342 naista. Miehiä vastanneista on viidesosa. Suurimman vastanneiden ryhmän muodostavat 21-30 -vuotiaat naiset. Heitä on vastaajista lähes kolmasosa (131). (Taulukko 2)

Taulukko 2: Vastaajien jakautuminen ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset	Yhteensä
Alle 21-vuotiaat	6% (26)	24% (101)	30% (127)
21-30 -vuotiaat	6% (27)	31% (131)	37% (158)
Yli 30-vuotiaat	7% (32)	26% (110)	33% (142)
Yhteensä	19% (85)	81% (342)	100% (427)

”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdan vastauksissa toistuvat seuraavat teemat: 1) valehteleminen, joka jakautuu a) valkoisiin valheisiin ja b) iän valehtelemiseen, 2) taloudellisen hyödyn saaminen, jonka alateemoja ovat a) näpistäminen, b) liputta matkustaminen ja c) valtion huijaaminen, 3) epärehellisyys töissä ja koulussa sekä 4) liikenne rikkomukset. Tulen käsittelemään jokaista kyseisen kohdan teemaa erikseen ja tarkastelemaan kunkin teeman kohdalla niitä argumentteja, joilla vastaajat perustelevat oikean ja väärän rajan venyttämistä. Miehet mainitsevat vastauksissaan kyseiset teemat yhteensä 101 kertaa ja naiset 450 kertaa. Näistä neljästä teemasta sekä miehet että naiset ottavat useimmiten vastauksissaan esille taloudellisen hyödyn saamisen (41 ja 203). Sukupuolten välinen ero tulee parhaiten esille sekä liikenne rikkomuksiin että valehtelemiseen liittyvissä teemoissa. Miesten vastauksissa esiintyvistä teemoihin liittyvistä maininnoista noin neljäsosa (23) koskee liikenne rikkomuksia, naisten vastauksissa esiintyvistä maininnoista vain noin kymmenesosa (51). Naisten teemoihin liittyvistä maininnoista noin joka kolmas (144) koskee valehtelemistä, miesten maininnoista joka viides (20). (Taulukko 3)

Taulukko 3: ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdan teemat sukupuolen mukaan tarkasteltuna

Teema	Miehet	Naiset
Valehteleminen	20% (20)	32% (144)
Taloudellisen hyödyn saaminen	41% (41)	45% (203)
Epärehellisyys töissä ja koulussa	17% (17)	12% (52)
Liikenne rikkomukset	23% (23)	11% (51)
Yhteensä	100 % (101)	100% (450)

4.1.1 Valehteleminen

Ensimmäinen ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdan vastauksissa toistuva teema on valehteleminen. Vastajista 38 prosenttia (164) ottaa kyseisen teeman esille vastauksissaan. Miehistä 24 prosenttia (20) ja naisista 32 prosenttia (144) mainitsee vastauksissaan valehtelemisen. Miesten valehtelua koskevista maininnoista puolet (10) on yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä, noin kolmasosa (6) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja viidesosa (4) alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. Naisten maininnat valehtelemisestä jakautuvat miesten mainintoja tasaisemmin eri ikäryhmiin. Naisten valehtelemiseen liittyvistä maininnoista neljäsosa (38) on yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä ja hieman yli kolmasosa maininnoista on sekä alle 21-vuotiaiden että 21-30 -vuotiaiden ikäryhmissä (51 ja 55). Valehtelemisen teema jakautuu valkoisten valheiden kertomiseen ja iän valehtelemiseen.

Valkoiset valheet

Vastajista noin kolmasosa (131) ilmoittaa kertoneensa valkoisia valheita. Miesten vastauksissa valkoisten valheiden teema esiintyy 16 kertaa, naisten vastauksissa 115 kertaa. Miesten valkoisten valheiden kertomista koskevista maininnoista 63 prosenttia (10) on yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä ja 31 prosenttia (5) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. Alle 21-vuotiaiden miesten ryhmässä on vain yksi maininta aiheesta. Naisten maininnat jakautuvat huomattavasti miesten mainintoja tasaisemmin eri ikäryhmiin. (Taulukko 4)

Taulukko 4: Valkoisia valheita koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	6% (1)	30% (34)
21-30 -vuotiaat	31% (5)	39% (45)
Yli 30-vuotiaat	63% (10)	31% (36)
Yhteensä	100% (16)	100% (115)

Vastaajat ilmoittavat kertoneensa valkoisia valheita niin kavereille, vanhemmille, puolisoille, esimiehille kuin tuntemattomammillekin ihmisille, kuten puhelinmyyjille. Nuorten vanhemmilleen kertomista valheista tyypillisimpiä ovat kotiintuloajoissa huijaaminen ja alkoholinkäytön kieltäminen tai juodun alkoholimäärän vähätteleminen. Vastaajat oikeuttavat ja perustelevat valkoisia valheita hyvillä motiiveilla ja kertovat käyttäneensä niitä yleensä tilanteissa, joissa totuuden kertominen olisi hankalaa tai totuus saattaisi loukata toista. Vastaajat pitävät valkoisia valheita ”sosiaalisena voiteluaineena, joka vähentää ihmisten välistä kitkaa” ja kokevat valehtelemisen liittyvän ”ihmissuhteiden ylläpitoon”. Etenkin kavereille ja ystäville kerrotut valheet liitetään vastauksissa yleensä toisen osapuolen suojelemiseen: ”jokainen tietää, että valkoisella valheella voidaan pelastaa monen ihmisen yöuni”. Vastaajat kertovat myös keksineensä tekosyitä välttääkseen suoran kieltäytymisen esitettyyn kutsuun tai pyyntöön. Varsinkin puhelimesta tekosyiden keksiminen vaikuttaa olevan yleistä. Vastaajat toteavat vedonneensa keksittyyn kiireeseen tai sairauteen esimerkiksi halutessaan jättää sovitun tapaamisen väliin.

Nainen, 24 vuotta

”Saatan kertoa viattoman valheen jos totuuden kertominen on hankalaa, esim. johtaa selittämiseen tai pitkään toivottoman tuntuiseen keskusteluun. Joskus on helpompaa myöntää jotain puolittotuutta kun alkaa korjata väärinkäsityksiä.”

Nainen, 35 vuotta

”Valkoisten valheiden käyttäminen on melko yleistä, mutta puolustan itseäni sillä, että teen sen vain vastapuolen loukkaamisen välttämiseksi. En itsekään haluaisi kuulla esimerkiksi sitä, ettei jotakuta huvita tulla minua tapaamaan vaan mieluummin, että lapsi on hieman kipeä tai henkilö itse tms.”

Koska vastaajat, etenkin naiset, perustelevat valehtelemista toisten ihmisten suojelemisella ja heidän hyvinvointinsa turvaamisella, moraalien vastaisen käyttäytymisen taustalta on näin ollen löydettävissä viitteitä kollektiivisista moraaliarvoista. Schwartzin mukaan kollektiivisten moraaliarvojen tarkoituksena on yhteisen edun ja muiden ihmisten hyvinvoinnin turvaaminen ja sellaisten toimintojen rajoittaminen, joista saattaisi koitua haittaa muille (Schwartz 1992, 9; Schwartz 2005, 217, 219). Vaikka ajatukset toisten suojelemisesta ja hyvistä motiiveista liittyvät olennaisesti valkoisten valheiden kertomiseen, osa vastaajista mainitsee kuitenkin kertovansa valkoisia valheita puhtaasti oman edun nimissä ja ”joskus pelkästä mukavuudenhalusta”.

Nainen, 19 vuotta

”Olin kaverini makutuomarina hänen ostaessa aurinkolaseja. Sanoin hänen näyttävän paremmalta laseissa, jotka oikeasti olivat mielestäni rumat. En halunnut hänen ostavan yhtä hyvännäköisiä laseja kuin minulla jo oli.”

Iän valehteleminen

Valehtelemisen toinen alateema on iän valehteleminen. Vastaajista 8 prosenttia (33) mainitsee valehdelleensa joskus ikänsä. Miesten vastauksissa iän valehteleminen esiintyy 4 kertaa, naisten vastauksissa 29 kertaa. Iän valehteleminen liittyy selvästi nuorimpaan ikäryhmään: miesten aiheeseen liittyvistä maininnoista 75 prosenttia (3) ja naisten maininnoista 59 prosenttia (17) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. 21-30 -vuotiaiden miesten ryhmässä mainintoja iän valehtelemisestä on ainoastaan yksi, yli 30-vuotiaiden miesten ryhmässä ei yhtäkään. Naisten maininnoista 34 prosenttia (7) on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja 10 prosenttia (2) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Vastaajat kertovat valehdelleensa ikäänsä tilanteesta ja ikärajoituksista riippuen joko ylös- tai alaspäin. He kertovat esiintyneensä täysi-ikäisenä ostaessaan tupakkaa ja alkoholia tai päästäkseen baariin ollessaan vielä alaikäisiä. Ikäistään vanhempana esiintyminen onnistuu vastaajien mukaan esimerkiksi väärennetyn henkilöllisyystodistuksen avulla tai kaverin henkilöllisyystodistusta lainaamalla. Ikäistään nuorempina vastaajat ovat esiintyneet matkustaakseen julkisissa liikennevälineissä lastenlipulla tai syödäkseen ravintolassa halvemmalla hinnalla.

Nainen, 17 vuotta

”Matkustelen lastenlipulla, vaikka en saisi.”

Nainen, 21 vuotta

”... Olen mennyt laivalla syömään seisovaan pöytään lasten hinnalla vielä 19-vuotiaana. Hinnat ovat sikamaisia, enkä kuitenkaan syö siellä koko rahan edestä. ...”

Toisin kuin valkoisten valheiden kertomisessa, iän valehtelemisessä kyseessä on ainoastaan vastaajien oma henkilökohtainen hyötyminen. Kuten aikaisemmin on mainittu, käyttäytymistä ohjaavat arvot voidaan jakaa kollektiivisiin arvoihin ja yksilöllisiä etuja tavoitteleviin arvoihin (Schwartz 1992, 13). Koska iän valehteleminen liittyy henkilökohtaisen hyödyn saamiseen, moraalien vastaista toimintaa ohjaavat tällöin yksilöllisiä etuja tavoittelevat arvot. Toisaalta kollektiivisten ja moraalisten arvojen olemassaolo ja niiden huomioiminen näkyy siinä, että vastaajat oikeuttavat iän valehtelemista sillä, että siitä ei ole vahinkoa kenellekään. Jotkut vastaajat toteavat, että iän valehtelemisestä voi olla haittaa korkeintaan heille itselleen.

Nainen, 14 vuotta

”Elokuviin mennessä en noudata ikärajoja, koska se on oma asiani, katsonko elokuvaa, josta järkytyn mukamas niin hirveästi.”

Nainen, 19 vuotta

”Käytin alaikäisenä lähes vuoden kaverin papereita baarin mentäessä. Ajattelin, että ei tässä kukaan muu kärsi kuin minä, jota alaikäisenä suojellaan baarin houkutuksilta, joten en kokenut sinänsä rikkovani lakia.”

4.1.2 Taloudellisen hyödyn saaminen

Toinen ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdan vastauksissa toistuva teema on taloudellisen hyödyn saaminen. Taloudellisen hyödyn saamiseen liittyviä moraalisia rikkomuksia ilmoittaa tehneensä yli puolet vastaajista (244), miehiä heistä on 41 ja naisia 203. 21-30 -vuotiaista vastaajista 68 prosenttia (108) ottaa vastauksissaan esille taloudellisen hyödyn saamiseen. Alle 21-vuotiaista vastaajista aiheen mainitsee 43 prosenttia (55) ja yli 30 -vuotiaista 57 prosenttia (81). Naisten aihetta koskevasta

maininnoista 22 prosenttia (45) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä, 46 prosenttia (93) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja 33 prosenttia (65) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Miesten taloudellisen hyödyn saamiseen liittyvistä maininnoista 24 prosenttia (10) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä, 37 prosenttia (15) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja 39 prosenttia (16) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Taloudellisen hyödyn saamiseen teema jakautuu mainintoihin näpistämisestä, julkisissa liikennevälineissä liputta matkustamisesta ja valtion huijaamisesta.

Näpistäminen

Kolmasosa vastaajista (134) ottaa vastauksissaan esille näpistämisen. Miehiä heistä on 21 ja naisia 113. Varsinaisen kaupasta tai työpaikalta näpistämisen lisäksi olen laskenut mukaan myös vastaukset, joissa vastaajat kertovat mm. vaihtaneensa kaupassa asioidessaan tuotteeseen halvemman tuotteen hintalapun, jättäneensä mainitsematta saadessaan kassalla liikaa vaihtorahaa takaisin, punninneensa hedelmiä halvempien hinnalla tai lisänneensä hedelmiä pussiin vielä punnitsemisen jälkeen. Työpaikoilta vastaajat kertovat vieneensä mm. toimistotarvikkeita. Näpistämisen mainitsee alle 21-vuotiaista vastaajista 27 prosenttia (43), 21-30 -vuotiaista vastaajista 34 prosenttia (56) ja yli 30-vuotiaista vastaajista 32 prosenttia (46). Erot ikäryhmien välillä tulevat esille naisten näpistämiseen liittyvien mainintojen jakautumisessa. 43 prosenttia (49) naisten aiheeseen liittyvistä maininnoista on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. Neljäsosa naisten maininnoista (27) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä ja kolmasosa (37) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Miesten näpistämiseen liittyvät maininnat jakautuvat naisten mainintoja tasaisemmin eri ikäryhmiin. Miesten maininnoista kolmasosa (7) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä, neljäsosa (5) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja loput yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä.

Nainen, 26 vuotta

”Opiskellessani käytin iloisesti hyväkseni koulun tuomia mahdollisuuksia: otin kopioita opettajainhuoneen kopiokortilla, vein vessapaperia ja näkkileipää, paperia, liimoja, sakset ja muuta pientä tavaraa. Kun valmistuin, otin mukaani maalaustelineen ja työtuolin.”

Nainen, 30-vuotta

”Kaupassa tuotteessa vahingossa liian halpa hinta, en huomauttanut vaan ostin erittäin edullisesti. Olen myös saanut rahasta takaisin enemmän kuin maksoin.”

Vastaajat perustelevat näpistämistä heikolla taloudellisella tilanteellaan ja oikeuttavat oikean ja väärän rajan venyttämistä sillä, että näpistetyt tavarat tulevat tarpeeseen. Vastaajat vähättelevät omaa vastuutaan moraalisen vastaisesta käytöksestä esimerkiksi sillä perusteella, että kaupan kassaneiti on ollut tyly heitä kohtaan tai sillä, että *”jotkut kaupat ottavat törkeää hintaa hedelmistä”*. Vastauksissa tulee esille myös ajatus siitä, että oikean ja väärän rajan venyttamisestä ei koidu kaupalle tai yritykselle suurta taloudellista vahinkoa.

Nainen, 24 vuotta

”Kerran olen avannut kaupassa pakkauksen ja varastanut muoviveitsen, vitutti kun niitä ei myyty yksitellen. Tarvitsin sitä vain piknikillä vesimelonin leikkaamiseen. En ole kokenut siitä mitään suurempia tunnontuskia. Olen myös näpistänyt humalassa baarin seinältä telineestä snapsilaseja, ja ollessani baarissa töissä vein sieltä muutaman hauskan lasin kotiin, ja lentokoneesta. Ne on ostettu tukkuhinnalla, kun taas minä joutuisin maksaa kaupassa siitä tuplahinnan. En tee sitä kyllä kovin usein, varsinkin kun nykyään laseja on jo ihan tarpeeksi. Moraalini ei venyisi kaatokännissäkään esimerkiksi tuolin varastamiseen baarista, minkä eräs tuttavani on tehnyt.”

Mies, 27 vuotta

”Humalassa ravintolassa tulee vietyä kaikenlaista tavaraa, mitä käsiin sattuu. Ravintoloitsijan menetykset tuskin ovat suhteellisesti suuria, mutta tiedänhän minä sen, että varastaminen on rikos. Jos jään kiinni, myönnän kyllä rikoksen heti. ...”

Liputta matkustaminen

Taloudellisen hyödyn saamisen toinen alateema on liputta matkustaminen. Noin kuudesosa vastaajista (70) kertoo matkustaneensa liputta tai vanhentuneella lipulla junassa, bussissa ja raitiovaunussa. Liputta tai vanhentuneella lipulla julkisessa liikennevälineessä matkustamisen mainitsee 13 miestä ja 57 naista. 21-30 -vuotiaista vastaajista joka neljäs (32) kertoo matkustaneensa julkisissa liikennevälineissä ilman lippua. Miesten aihetta koskevasta

maininnoista 54 prosenttia (7) ja naisten maininnoista 44 prosenttia (25) on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. (Taulukko 5)

Taulukko 5: Liputta matkustamista koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	23%(3)	28% (16)
21-30 -vuotiaat	54%(7)	44% (25)
Yli 30-vuotiaat	23% (3)	28% (16)
Yhteensä	100% (13)	100% (57)

Liputta matkustamista vastaajat perustelevat heikolla taloudellisella tilanteella ja sillä, että matkalipun hinnan menetys ei ole yritykselle, kuten VR:lle, merkittävä. Jotkut vastaajat oikeuttavat liputta matkustamista kiireellä ja sillä, että heillä ei ole aikaa ostaa uutta lippua. Junassa liputta matkustamisen syyksi vastaajat mainitsevat mm. VR:n lippujen liian korkeat hinnat. Vastaajat kertovat myös huomanneensa lipun ostamisen olevan turhaa lyhyillä matkoilla, koska lippuja ei välttämättä kukaan ennätä tarkastaa. Eräs vastaaja on todennut tarkastusmaksujen maksamisen silloin tällöin tulevan halvemmaksi kuin lipun ostaminen jokaista matkaa varten. Vastauksissa toistuu ajatus liputta matkustamisen helppoudesta ja jotkut vastaajista kertovat matkustavansa ”pummilla ihan vaan seikkailumielessä”.

Nainen, 24 vuotta

”Matkustin bussilla ilmaiseksi 150 kilometrin matkan, koska kuski ei huomannut laskuttaa. Ajattelin, että olen kyllä kantanut bussiyhtiölle aivan tarpeeksi rahaa, joten minun on aivan oikeutettua matkustaa kerran ilmaiseksi.”

Nainen 39 vuotta

”Köyhänä opiskelijana tuli ajeltua junalla Tampereen ja Helsingin väliä Tre-Hämeenlinna ja Hki-Riihimäki -lipuilla. ...”

Mies, 14 vuotta

”Olen huomannut että VR:n junissa voi matkustaa pummilla jos ei lähde pääteasemilta. Siinä säästää puolet lipun hinnasta. Saattaa kyllä kuulosta moraalisesti arveluttavalta!”

Valtion huijaaminen

Vastaajat kertovat venyttäneensä taloudellisen hyödyn saamiseen liittyvää oikean ja väärän rajaa näpistämisen ja liputta matkustamisen lisäksi myös huijaamalla valtiota. Vastanneista 9 prosenttia (40) ottaa vastauksissaan esille valtion huijaamisen. Vastaajat kertovat jättäneensä Tv-luvan maksamatta ja valehdelleensa Tv-lupatarkastajalle etenkin opiskeluaikoina ja ollessaan varattomia. Vastaajat kertovat myös teettäneensä kodeissaan remontteja pimeästi sekä huijanneensa vakuutusasioissa ja verotukseen liittyvissä asioissa. Valtion huijaamista koskevien mainintojen jakautumisessa eri ikäryhmiin on huomattavissa eroja: maininnat keskittyvät 21-30 -vuotiaiden ja yli 30-vuotiaiden ikäryhmiin. 21-30 -vuotiaista vastaajista 14 prosenttia (22) ja yli 30-vuotiaista vastaajista 11 prosenttia (16) ilmoittaa huijanneensa valtiota esimerkiksi jättämällä tv-luvan maksamatta tai petkuttamalla vakuutusasioissa. Miesten aiheeseen liittyvistä maininnoista 43 prosenttia (3) on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä ja 57 prosenttia (4) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Alle 21-vuotiaiden miesten ryhmässä ei ole yhtään mainintaa aiheesta. Naisten valtion huijaamista koskevista maininnoista 58 prosenttia (19) on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä, 36 prosenttia (12) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä mainintoja aiheesta on vain kaksi.

Nainen, 37 vuotta

”... Olen katsonut tv:tä ilman tv lupaa 10 vuotta. Enää en katso.”

Vastaajat perustelevat valtion huijaamista samoilla syillä kuin näpistämistä ja liputta matkustamistakin. Oikean ja väärän rajan venyttämistä vastaajat kertovat pitävänsä oikeutettuna, koska valtion budjetissa pienillä rahallisilla menetyksillä ei ole suurta merkitystä. Erään vastaajan mukaan valtion huijaaminen on sallittua, koska *”se ei nyt voi Suomen valtiota kaataa, jos (ja kun) tuon aina ulkomailta yhden sallitun konjakkilitran sijasta vähintään kaksi”*. Eräs moraalin vastaisen toiminnan oikeuttamisen keinoista on vastuun siirtäminen (Bandura 1986, 349, 384-385). Vastaajat oikeuttavatkin valtion huijaamista siirtämällä oikean ja väärän rajan venyttämisen vastuuta itseltään valtiolle. Koska vastaajat kokevat valtion riistävän heitä, he katsovat olevansa oikeutettuja kostamaan toimimalla moraalin vastaisesti ja *”ottamaan omansa takaisin”*. Tulen käsittelemään vastuun siirtämistä näpistämisen, liputta matkustamisen sekä valtion huijaamisen osalta tarkemmin luvussa *”Johtopäätöksiä”*.

Nainen, 27 vuotta

”Olen tarinoinut vakuutusyhtiölle omiani, jotta saisin rikkoutuneen tavaran tilalle uuden: alkuperäinen stoori ei olisi siellä mennyt ikinä lävitse. Perustelu: vakuutusyhtiö on rikas, ei tunnu heillä missään. ...”

4.1.3 Epärehellisyys töissä ja koulussa

Kolmas teema, joka toistuu vastauksissa kysyttäessä tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa, on epärehellisyys töissä ja koulussa. Vastaajista noin kuudesosa (69) ottaa vastauksissaan esille oikean ja väärän rajan venyttämisen kouluun tai työhön liittyvissä asioissa. Käsittelen sekä kouluun että työhön liittyvää epärehellisyyttä yhdessä, koska sillä, missä konkreettisessa paikassa epärehellisyys ilmenee, ei tutkielmani tarkoituksen kannalta ole merkitystä. Oletettavaa kuitenkin on, että alle 21-vuotiaiden aihetta koskevat maininnat liittyvät pääsääntöisesti kouluun ja yli 30-vuotiaiden vastaajien maininnat työhön. Miehistä viidesosa (17) kertoo venyttäneensä oikean ja väärän rajaa työhön ja kouluun liittyvissä asioissa, naisista noin kuudesosa (52). Miesten teemaa koskevista maininnoista 65 prosenttia (11) esiintyy alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. Yli 30-vuotiaiden miesten ryhmässä mainintoja on ainoastaan yksi. Naisten maininnat työhön ja kouluun liittyvistä rajan venytyksistä jakautuvat melko tasaisesti kuhunkin ikäryhmään. (Taulukko 6)

Taulukko 6: Epärehellisyyttä töissä ja koulussa koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	65% (11)	31% (16)
21-30 -vuotiaat	29% (5)	31% (16)
Yli 30-vuotiaat	6% (1)	38% (20)
Yhteensä	100% (17)	100% (52)

Koulussa vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa mm. luntaamalla, oppitunneilta pinnaamalla ja kopioimalla tehtävien vastauksia kavereilta. Työpaikalla epärehellisyys ilmenee vastaajien mukaan esimerkiksi omien asioiden hoitamisena ja internetissä surffailuna työaikana sekä yksityispuhelujen soittamisena työntajan laskuun. Tekaistuja poissaolosyitä vastaajat kertovat keksineensä niin opettajille kuin työnantajillekin.

Varsinkin keksittyyn sairastumiseen vetoaminen on yleistä: ”useinhan sitä pinnataan koulusta huonoilla, sympatiahakuisilla tekosyillä. Hengitetään paperipussiin kymmenen minuuttia ja mennään kalpeina ja huonovointisina terveydenhoitajan puheille”. Samoin kuin valehtelemisen toisessa alateemassa, iän valehtelemisessä, myös töissä ja koulussa ilmenevän epärehellisyuden teemassa vastaajat oikeuttavat toimintaansa vetoamalla siihen, että rajan venyttämistä ei ole haittaa muille. Vastaajat perustelevat työhön ja kouluun liittyvää epärehellisyttä sillä, että kukaan muu ei joudu kärsimään epärehellisydestä, mutta he itse saavat siitä merkittävää hyötyä. Jos toiminnasta on jollekin haittaa, niin toimijalle itselleen. Esimerkiksi kokeessa luntaaminen tai harjoitustehtävien katsominen kaverilta ”on kuitenkin tilanne, jossa ei huijata loppupeleissä muita kuin itseään”.

Nainen, 28 vuotta

”... Yliopistolla on tullut kysytyä tenttivastauksia valmiiksi jo tentissä käyneiltä...”

Nainen, 25 vuotta

”... Työajoissa olen ottanut itselleni joskus joustoja, jos minusta on tuntunut, ettei sillä ole todellakaan mitään merkitystä työnantajalle (kaupunki työnantajana, sellainen kesätyö jossa tuntuu että on pohjimmiltaan aika sama olenko paikalla vai en) eikä kukaan ole ollut valvomassa.”

Mies, 20 vuotta

”Koetilanteissa koulussa. Täytyy myöntää että muutamia kertoja vuosien aikana on tullut ns. ”luntattua”.”

4.1.4 Liikenne rikkomukset

Neljäs ja viimeinen ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” -kohdan teema on liikenne rikkomukset. Vastaajista kuudesosa (74) mainitsee venyttäneensä oikean ja väärän rajaa liikenteessä ja rikkoneensa liikennesääntöä. Vastaajat kertovat venyttäneensä oikean ja väärän rajaa liikenteessä mm. ajamalla autolla tai moottoripyörällä ylinopeutta, ajamalla risteyksistä punaisilla liikennevaloilla ja jättämällä parkkimaksuja maksamatta. Miehistä 27 prosenttia (23) ottaa vastauksissaan esille liikenne rikkomukset, naisista 15 prosenttia (51). Yli 30-vuotiaista vastaajista neljäsosa (32) ja 21-30 -vuotiaista vastaajista

lähes viidesosa (23) kertoo venyttäneensä oikean ja väärän rajaa liikenteessä. Miesten vastauksissa esiintyneistä liikenne rikkomuksia koskevista maininnoista peräti 65 prosenttia (15) on yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Alle 21-vuotiaiden miesten ryhmässä mainintoja esiintyy vain kaksi. Naisten maininnoista 43 prosenttia (22) on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä, alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä mainintoja on 24 prosenttia (12). (Taulukko 7)

Taulukko 7: Liikenne rikkomuksia koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	9% (2)	24% (12)
21-30 -vuotiaat	26% (6)	43% (22)
Yli 30-vuotiaat	65% (15)	33% (17)
Yhteensä	100% (23)	100% (51)

Vastaajat oikeuttavat liikenteeseen liittyvää oikean ja väärän rajan venyttämistä sillä, että liikenne rikkomuksista ei ole haittaa muille liikenteessä oleville, eivätkä ne aiheuta vaaratilanteita. Tarkastellessani moraalisisista periaatteista joustamista luvussa ”Moraalisen tutkimuksen kenttä”, käsittelin auktoriteettien vastustamista ja sääntöjen rikkomista osana moraalista toimintaa. Yksilö saattaa vastustaa auktoriteetteja ja rikkoa säädettyjä lakeja etenkin silloin, kun hän kokee sääntöjen olevan moraalisesti väärä tai ristiriidassa oman moraalijattelunsa kanssa (Juujärvi & Myyry 2005, 80; Linn 1996, 423, 425, 430). Varsinkin miehet painottavat vastauksissaan omaa tulkintaa ja arviota liikennesääntöjen tarkoituksenmukaisuudesta. Oikean ja väärän rajan venyttämistä oikeutetaan vastauksissa sekä sääntöjen tarpeettomuudella että niiden järjettömyydellä. Esimerkiksi ”*Espoossa liikennevalot vaihtuvat mielivaltaisesti punaiselle vaikka ketään muita ei olisi mailla eikä halmeilla. En todellakaan pysähdy punaisiin valoihin ilman mitään syytä keskellä ei mitään*”. Joidenkin vastaajien mielestä liikennesääntöjen rikkominen voi jopa olla turvallisempaa kuin niiden noudattaminen: ”*Jarruna olo olisi ehkä vaarallisempaa kuin lievä ylinopeus*”.

Nainen, 22 vuotta

”... *stop-merkillä pysähtyminen on aika turhaa, jos autoja ei näy missään. Pyörällä tulee ajeltua jalkakäytävillä, ja parkkikiikkoa tulee joskus väännettyä vähän "vikaan".*”

Mies, 27 vuotta

”... Kävelen päin punaisia liikennevaloja, sillä vaarannan sillä korkeintaan itseni eivätkä esimerkiksi liikennevalot monestikaan toimi tilanteen mukaan joustavasti!”

Mies, 39 vuotta

”Nopeusrajoituksia pyrin rikkomaan aina kun mahdollista, sillä ne ovat pääsääntöisesti tehty liian alhaisiksi, huonoilla hoksottimilla varustetuille ajajille sopiviksi. ...”

4.2 Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?

Seuraavaksi tarkastelen vastauksia kysymykseen ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?”. Edellisessä kohdassa tarkastelun kohteena olivat vastaajien omat kokemukset oikean ja väärän rajan venyttamisestä arkielämän tilanteissa. Nyt tarkastelu kohdistuu niihin yleisiin periaatteisiin, joita vastaajat soveltavat arvioidessaan toiminnan moraalisuutta yleisesti. Toiseen avoimeen kysymykseen on vastannut 106 miestä ja 388 naista. Suurimman vastanneiden ryhmän muodostavat tässäkin tapauksessa 21-30 -vuotiaat naiset (158). (Taulukko 8)

Taulukko 8: Vastaajien jakautuminen ikäryhmän ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset	Yhteensä
Alle 21-vuotiaat	6% (32)	23% (115)	30% (147)
21-30 -vuotiaat	7% (35)	33% (158)	39% (193)
Yli 30-vuotiaat	8% (39)	23% (115)	33% (154)
Yhteensä	21% (106)	79% (388)	100% (494)

”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kysymyksen vastauksissa esiintyvät teemat ovat: 1) teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus, 2) turhien sääntöjen rikkominen, 3) heikko taloudellinen tilanne, 4) suuri instituutio vs. yksityinen ihminen ja 4) tilanteen merkitys, jonka alateemoja ovat a) hätätapaus ja b) pieni asia. Miehet mainitsevat kyseiset teemat vastauksissaan yhteensä 93 kertaa ja naiset 294 kertaa. Molemmat sukupuolet mainitsevat näistä teemoista useimmiten teon hyödyllisyyden ja muiden vahingoittamattomuuden (47 ja 217). Sukupuolten väliset erot tulevat esille siinä, että naiset korostavat miehiä enemmän tilanteen merkitystä ja heikkoa taloudellista tilannetta. Miesten

vastauksissa esiintyvistä teemoihin liittyvistä maininnoista 14 prosenttia (13) koskee turhien sääntöjen rikkomista, naisten vastauksissa esiintyvistä maininnoista 8 prosenttia (24). (Taulukko 9)

Taulukko 9: ”Milloin yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohdan teemat sukupuolen mukaan tarkasteltuna

Teema	Miehet	Naiset
Teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus	53% (49)	74% (217)
Turhien sääntöjen rikkominen	14% (13)	8% (24)
Heikko taloudellinen tilanne	2% (2)	8% (24)
Suuri instituutio vs. yksityinen ihminen	9% (8)	10% (29)
Tilanteen merkitys	23% (21)	27% (79)
Yhteensä	100% (93)	100% (294)

4.2.1 Teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus

Ensimmäinen oikean ja väärän rajan rikkomisen sallittavuutta koskevan kysymyksen vastauksissa toistuva teema on teon hyödyllisyys ja muiden vahingoittamattomuus. Vastajaat pitävät rajan venyttämistä sallittuna silloin, kun teosta enemmän hyötyä kuin haittaa. Naisista yli puolet (217) ja miehistä lähes puolet (49) ottaa vastauksissaan esille teon hyödyllisyyden ja muiden vahingoittamattomuuden. Vastaukset jakautuvat melko tasaisesti eri ikäryhmiin. Sekä miesten että naisten maininnat jakautuvat siten, että maininnoista yli 40 prosenttia on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä (24 ja 95). (Taulukko 10)

Taulukko 10: Teon hyödyllisyyttä ja muiden vahingoittamattomuutta koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	16% (8)	29% (62)
21-30 -vuotiaat	49% (24)	44% (95)
Yli 30-vuotiaat	35% (17)	28% (60)
Yhteensä	100% (49)	100% (217)

Yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi vastaajien mielestä venyttää silloin, ”kun väärällä saa enemmän hyvää aikaan kuin oikealla” tai ”kun vahinko on pienempi kuin saavutettu hyöty - yhteisön kannalta”. Jotkut vastaajista katsovat moraalinen vastaisen toiminnan olevan hyväksyttävää jos se tapahtuu toisten hyväksi, jotkut hyväksyvät rajan venyttämisen myös silloin, kun siitä on toimijalle itselleen hyötyä. Rajan venyttäminen toisten ihmisten hyväksi on vastaajien mielestä sallittua esimerkiksi silloin, kun totuus ja rehellisyys satuttaisivat kuulijaa enemmän kuin valkoinen valhe. Joidenkin vastaajien mielestä omaa etua tavoittelevassa moraalisen vastaisessa toiminnassa on tärkeää, että se ei tuota toisille ihmisille ainakaan suurta fyysistä, henkistä tai taloudellista vahinkoa, ”eikä kukaan joudu rajojen venyttämistä kohtuuttomasti kärsimään”. Jotkut vastaajista pitävät rajan venyttämistä sallittuna ainoastaan ”silloin, kun siitä on jokaiselle osapuolelle vain hyötyä. Siis kenellekään ei saa olla minkäänlaista haittaa.” Toisten ihmisten hyvinvointiin tähtäävät kollektiiviset, yhteisiin etuihin tähtäävät moraaliarvot (Schwartz 1992, 9; Schwartz 2005, 217, 219) näyttäisivät näin ollen pätevän myös itsekkään ja omaa etua tavoittelevan toiminnan arvioinnissa. Vastaajat pitävät rajan venyttämistä henkilökohtaisen hyödyn saamiseksi oikeutettua tietyissä yhteisen edun sallimissa rajoissa.

Mies, 17 vuotta

”Milloin vain, kunhan tekee sen oman itsensä vuoksi eikä kukaan vahingoitu fyysisesti.”

Nainen, 20 vuotta

”Jos siitä on itselle hyötyä ja ei haittaa toiselle. Tai esim. itsepuolustustilanteessa jos joku meinaa raiskata, niin on ihan hyvä vähän muksauttaa, vaikka väkivalta ei olekaan oikein eikä hyväksyttävää.”

4.2.2 Turhien sääntöjen rikkominen

Toinen ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohdan teema on turhien sääntöjen rikkominen. Vastaajien mukaan turhia sääntöjä ja lakeja, kuten liian alhaisia nopeusrajoituksia, on sallittua rikkoa. Vastaajista 7 prosenttia (37) ottaa vastauksissaan esille turhien sääntöjen rikkomisen. Miehistä 12 prosenttia (13) ja naisista 6 prosenttia (24) pitää turhien sääntöjen rikkomista sallittuna. Ikäryhmien väliset erot ilmenevät siten, että yli 30-vuotiaista vastaajista 10 prosenttia (16) mainitsee aiheen vastauksissaan, alle 21-vuotiaista

vain 3 prosenttia (5). 62 prosenttia miesten maininnoista (8) on yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä, naisilla mainintoja on eniten (12) 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. (Taulukko 11)

Taulukko 11: Turhien sääntöjen rikkomista koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	8% (1)	17% (4)
21-30 -vuotiaat	31% (4)	50% (12)
Yli 30-vuotiaat	62% (8)	33% (8)
Yhteensä	100% (13)	100% (24)

Vastaajat katsovat moraalisesti oikean teon ja sen laillisuuden olevan joissakin tilanteissa ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi liikennesäännöt, etenkin nopeusrajoitukset, ovat joidenkin vastaajien mielestä ”*tehty rikottaviksi*”. Yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajan venyttäminen on hyväksyttävää etenkin silloin, kun ”*laki on vääristynyt*”, ”*lainlaatija tai oikeusistuimet eivät ole olleet ihan ’ajan tasalla’*” tai ”*’yleinen oikea’ on jotakin täysin naurettavaa*”. Turhien sääntöjen rikkomisen hyväksyttävyyden arvioimiseen pätevät samat kriteerit, joilla vastaajat oikeuttavat omia liikenne rikkomuksiaan. Vastaajat, etenkin miehet, korostavat maalaisjärjen käyttämistä ja ”*tervettä harkintaa*” laadittujen sääntöjen sokean noudattamisen sijaan. Sääntöjä ja normeja arvioidaan sen kannalta, kuinka hyvin ne palvelevat tarkoitusta (Juujärvi & Myyry 2005, 80; Linn 1996, 423, 425, 430). Sääntöjä on vastaajien mielestä osattava kyseenalaistaa ja niiden tarpeellisuutta tai oikeudenmukaisuutta kannattaa harkita. Toimijan oma käsitys siitä, mikä on moraalisesti oikein tai väärin onkin olennaista rajaa venytettäessä. Tulkinta säännön tarpeellisuudesta ja siitä, mikä on moraalisesti hyväksyttävää ylittää vastaajien mielestä lain kirjaimen tai yleisesti määritellyn käsityksen moraalisesti oikeasta: ”*jos oma käsitys oikeasta ja väärästä poikkeaa yleisesti hyväksytystä, on raja luvallista rikkoa*”.

Nainen, 38 vuotta

”... Väärin tekeminen on mielestäni ok myös silloin, jos ei järkisyillä pysty perustelemaan miksi pitäisi toimia juuri oikein, eli joku sääntö tai pykälä on älytön.”

Mies, 40 vuotta

”Periaatteessa aika harvoin, mutta ehkä niissä tilanteissa joissa moraalit ja eettiset arvot ovat ristiriidassa lain kirjaimen kanssa. Olisin itsekkin ajanut myymälävarkaita takaa 25 km ja pyrkinyt saamaan heidät kiinni, jos vertaan ihan viimeaikaiseen uutiseen yrittäjän saamista sakoista ottaessaan kiinni varkaita. ...”

Nainen, 59 vuotta

”... Oikean ja väärän rajaa venytän, enkä ole pahoillani silloin, kun on kysymyksessä 1. Väärät lait, kuten nykyinen työntteettämisen- ja tekemissysteemi eli lait, jotka johtavat nykyiseen laajaan harmaaseen talouteen 2. Väärät rajat a) hemoglobiinirajat kestävyysurheilussa: en esim. itse voisi osallistua, koska hemoglobiiniarvoni luonnostaan on >160. b) mielettömät nopeusrajoitukset, esim. 40 km/h 3. tiellä, jolla ei muita liiku. 3. Brysselissä säädetyt ulkokohtaiset direktiivit, millä ei ole mitään tekemistä meidän todellisuutemme kanssa.”

4.2.3 Heikko taloudellinen tilanne

Kolmas yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajan venyttämisen sallittavuuteen liittyvä teema on heikko taloudellinen tilanne. Vastaajista 5 prosenttia (26) ottaa vastauksissaan esille taloudellisen tilanteen merkityksen oikean ja väärän rajan venyttämiseksi. Naisia heistä on 24. Yksikään alle 30-vuotias mies ei mainitse vastauksessaan taloudellisen tilanteen merkitystä. Yli 31-vuotiaiden miesten ryhmässä mainintoja on vain kaksi. Naisten maininnoista puolet (12) esiintyy 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä, 33 prosenttia (8) alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä ja 17 prosenttia (4) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä.

Esitellessäni aiemmin tilanteellisten tekijöiden merkitystä korostavaa suuntausta tarkastelin myös näkemystä kasuistisesta ajattelusta. Kasuistisessa ajattelussa huomioidaan universaalien periaatteiden olemassaolo, mutta näiden periaatteiden katsotaan vaihtelevan olosuhteiden ja tilanteiden mukaan. Tilannekohtaiset tekijät määrittävät siten sen, pidetäänkö toimintaa moraalisesti oikeana tai vääränä. (Fleming 2004, 10.) Vastaajat näyttäisivät soveltavan kasuistista ajattelua ja määrittelevän teon tuomittavuuden olosuhteiden ja tilannekohtaisten tekijöiden perusteella. Tämä tulee selvimmän esille taloudellisen hyödyn saamiseen liittyvän teeman vastauksissa. Vastaajien mielestä tiukassa taloudellisessa tilanteessa oleville, kuten työttömille ja opiskelijoille, taloudellinen hyötyminen oikean ja väärän rajaa venyttämällä on

sallitumpaa kuin hyvin toimeentuleville. Varastamista pidetään hyväksyttävämpänä ”jos on vähävarainen ja tarvitsee jotain elääkseen”. Yksi vastaaja tosin ilmoittaa samojen sääntöjen pätevän kaikkiin, eikä hänen mielestään ”ole yhtään hyväksyttävämpää, että keski-ikäinen perheenäiti lisää banaanipussiin muutaman banaanin punnitsemisen jälkeen kuin että alkoholisoitunut laitapuolen kulkija tunkee povitaskuunsa kaljapullon”. Myös sillä, mitä varastetaan, on merkitystä. Todella tarpeeseen tulevan ruuan varastaminen on vastaajien mielestä sallitumpaa kuin vähemmän tarpeeseen tulevien tavaroiden varastaminen. Erään vastaajan mukaan varastaminen on sallittua silloin, ”kun rahat on niin vähissä, ettei ole varaa ostaa lapselle ruokaa”. Vastauksissa painotetaan myös sitä, että oikean ja väärän rajaa venytettäessä köyhyys on oltava todellista, eikä kyse saa olla esimerkiksi vain siitä, ”että kaikki raha menee viinaan ja tupakkaan”.

Nainen, 24 vuotta

”Silloin, jos on oikein köyhä. Melkein kaikki opiskelijat on köyhiä, paitsi jos ne käy töissä.”

Nainen, 20 vuotta

”Saattaa riippua taustatekijöistä, esim. jos ei ole lainkaan rahaa ja varastaa leipää.”

4.2.4 Suuri instituutio vs. yksityinen ihminen

Neljäs ”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kohdan vastauksissa toistuva teema on suuri instituutio vs. yksityinen ihminen. Vastauksissa ilmenee, että suurten kasvottomien instituutioiden, kuten valtion, vakuutusyhtiöiden ja isojen kauppaketjujen huijaamista pidetään hyväksyttävämpänä kuin yksityisten ihmisten huijaamista: ”yksityistä ihmistä ei koskaan saa loukata, satuttaa tai huijata. Instituutiot, laitokset ja virastot on vähän eri juttu” ja ”firmasta paperin näpistäminen ei ole paha juttu, mutta heti kun mennään henkilökohtaisemmalle tasolle, niin jo pienikin esim. ystävältä varastaminen on ehdottoman väärin”. Vastaajista 7 prosenttia (37) pitää suurten instituutioiden huijaamista oikeutetumpana kuin yksityisen ihmisen. Heistä miesten ja naisten osuus on prosentuaalisesti suunnilleen yhtä suuri. Yli 30-vuotiaista vastaajista 10 prosenttia (15), 21-30 –vuotiaista vastaajista 7 prosenttia (14) ja alle 21-vuotiaista vastaajista 5 prosenttia (8) ottaa vastauksissaan esille suurten instituutioiden huijaamisen. Miesten teemaa koskevista maininnoista puolet (4) esiintyy yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä, neljäsosa sekä alle

21-vuotiaiden että 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä (2 ja 2). Naisten maininnoista 41 prosenttia (12) esiintyy 21-30-vuotiaiden ikäryhmässä, 38 prosenttia (11) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä ja 21 prosenttia (6) alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä.

Vastaajat perustelevat yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajan venyttämisen olevan suurten instituutioiden kohdalla sallitumpaa mm. sen takia, että suuri instituutio ei kärsi kohtuutonta taloudellista vahinkoa rajan venyttamisestä. Oikean ja väärän rajan venyttäminen ja moraalinen vastainen toiminta on sallittua silloin, ”kun siitä ei ole haittaa jollekin yksityiselle henkilölle vaan esim. suurelle yritykselle, joka ei pienestä pummimisesta kärsi”. Kuten aiemmin on todettu, moraalinen orientaatio kohdistuu niihin ihmisiin, joihin yksilö kokee olevansa moraalisisessa suhteessa (Keller 1984, 140-141). Esimerkiksi oikeudenmukaisuuden periaatetta voidaan soveltaa joko pieneen, läheisten ihmisten muodostamaan sisäryhmään tai laajaan moraaliseen yhteisöön, johon sisällytetään kaikki yhteisön jäsenet (Ikonen-Varila 2005, 102; Schwartz 2005, 216-217). Vastaajien mielestä moraalista käyttäytymistä ja toimintaa tulisi soveltaa kaikkiin yksityisiin ihmisiin tunnesiteiden vahvuudesta riippumatta, olivat he sitten läheisiä tai vieraampia. Moraalisen vastaisesta toiminnasta aiheutuneet seuraukset olisivat yksityiselle ihmiselle huomattavasti suuremmat ja vakavammat kuin instituutiolle. Instituutioiden ollessa kyseessä teon seuraukset eivät kohdistu suoraan kehenkään tiettyyn henkilöön. Oikean ja väärän rajan venyttäminen suurten instituutioiden kohdalla on helpompaa myös sen takia, että toimiessaan moraalittomasti instituutioita kohtaan ihmisten ei tarvitse nähdä tekojensa seurauksia ja tavata satuttamiaan henkilöitä kasvokkain (Fleming 2004, 161). Tämä tulee esille myös aineiston vastauksissa: ”on helpompaa jos kärsijällä ei ole kasvoja tai nimeä”.

Nainen, 24 vuotta

”Jotain suurta laitosta/instituutiota huijaa mieluummin kuin yksityistä ihmistä. Silloin on kyseessä suuremmat rahatkin, eivätkä minun pari markkaani vaikuta asiaan. ...”

Mies, 15 vuotta

”Jos uhri on ylikansallinen kapitalisti-sika (suuryhtiö) siitä vaan. Yksityishenkilön tai pienyrityksen kärsiessä ei saa venyttää rajaa kuin hätätapauksissa.”

Mies, 31 vuotta

”Henkilökohtaisesti vilpin teko kohdistuu aina kasvottomia instansseja kohtaan. Sopivia ovat vakuutusyhtiöt, suuret kauppaketjut, valtio... Ei se varmaan hyväksyttävää ole, mutta pieni verovilppi ei loukkaa ketään henkilökohtaisesti. Kysymyksessä on aina pikkurikkeet. Suuren luokan talousrikollisuus saa jäädä muiden huoleksi. Lähinnä kysymys on useissa tapauksissa parinkymppin voittamisesta ja sitä seuraavasta hybriksestä. Kusetinpas koko yhteiskuntaa. Tätä voisi kai verrata koston VR:ää kohtaan, jolloin mies ostaa junalipun Vaasaan ja kävelee. Kyllä niitä konnareita mahtaa nyt keljuttaa.”

Instituutioita vastaan kohdistuvaa oikean ja väärän rajan venyttämistä voidaan pitää myös eräänlaisena oikeutettuna kostotoimenpiteenä. Yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajan venyttämisen sallittavuuden määrittelemisessä toistuu sama ajatus kuin oman moraalin vastaisen toiminnan perusteluissa. Vastaajat kokevat yritysten huijaamisen olevan sallittua, koska yritykset itse huijaavat asiakkaitaan. Kauppoja syytetään mm. kalliista hinnoista, vakuutusyhtiöitä korkeista vakuutusmaksuista ja valtiota liiallisesta verotuksesta. Vastuu moraalin vastaisesta toiminnasta siirretään yritykselle tai instituutiolle ja katsotaan sen omilla toimillaan ansainneensa saamansa kohtelun.

4.2.5 Tilanteen määrittelemisen merkitys

Viides ja viimeinen yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän venyttämisen sallittavuuteen liittyvä teema on tilanteen määrittelemisen merkitys. Moraalisiin valintoihin ja päätöksiin vaikuttavat kyseiseen kontekstiin liittyvät tekijät, kuten tilanteen ominaisuudet (Kurtines 1984, 303, 305, 319). Koska moraalit ja moraaliset periaatteet vaihtelevat tilanteen mukaan (Gergen 1994, 102), erilaiset tilanteen määrittelyt johtavat erilaisiin näkemyksiin siitä, millainen toiminta on missäkin tilanteessa sallittua ja sopivaa (Thoma et al. 1986, 135, 162). Kuten heikon taloudellisen tilanteen teemassa käy ilmi, vastaajat soveltavat kasuistista ajattelua arvioidessaan oikean ja väärän rajan venyttämisen sallittavuutta. Vastaajien kertomuksissa oikean ja väärän rajan venyttämisen sallittavuudesta tulee esille tilanteen tulkinnan ja arvioimisen tärkeys, ja sen vaikutus siihen, pidetäänkö oikean ja väärän rajan venyttämistä moraalisesti hyväksyttävänä.

Joka viides (98) vastaaja katsoo yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajan venyttämisen hyväksyttävyyden perustuvan tilanteen määrittelemiseen: ”oma moraali ja tilanteen taju sekä niiden soveltaminen on aina suotavaa. Kahta samanlaista tilannetta tuskin tulee, joten yksilölliset olosuhteet on aina otettava huomioon.” Joidenkin vastaajien mielestä se, milloin oikean ja väärän rajaa saa venyttää, on ”täysin tilannekohtaisia”. Miehistä 19 ja naisista 79 mainitsee vastauksissaan tilanteen merkityksen. Miesten tilanteen merkitystä koskevista maininnoista yli puolet (11) on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. Naisten maininnat jakautuvat miesten mainintoja tasaisemmin eri ikäryhmiin (taulukko 12). Tilanteen merkityksen teema jakautuu mainintoihin hätätapauksissa ja pienistä asioista.

Taulukko 12: Tilanteen merkitystä koskevat maininnat ikäryhmittäin ja sukupuolen mukaan

Ikäryhmä	Miehet	Naiset
Alle 21-vuotiaat	58 % (11)	32% (25)
21-30 -vuotiaat	21% (4)	39% (31)
Yli 30-vuotiaat	21% (4)	29% (23)
Yhteensä	100% (19)	100% (79)

Hätätapaus

Tilanteen merkityksen ensimmäinen alateema liittyy tilanteen määrittelemiseen hätätapaukseksi. Joidenkin vastaajien mukaan yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajaa voi venyttää ainoastaan hätä- tai kriisitilanteessa. Hätätapausten mainitsee 14 prosenttia (69) vastaajista. Miehillä mainintoja on eniten (8) alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. 21-30 -vuotiaiden ja yli 30-vuotiaiden miesten ryhmissä on molemmissa vain 3 aiheeseen liittyvää mainintaa. Naisten hätätapauksia koskevat maininnat jakautuvat melko tasaisesti eri ikäryhmiin (17, 21 ja 17). Se, mitä kukin vastaajista tarkoittaa hätä- tai kriisitapauksella voi vaihdella paljonkin. Ne vastaajat, jotka ovat määritelleet hätätapausten, viittaavat sillä yleensä tilanteeseen, jossa oma tai jonkun toisen ihmisen henki on uhattuna: ”säännöt saavat luvan joustaa jos ihmishenki on vaarassa”. Erään vastaajan mielestä yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajaa voi venyttää esimerkiksi silloin, kun ”olette kaveriporukalla juhlimassa mökillä. Kaikki juovat. Puhelimet eivät toimi. Sattuu onnettomuus ja kaveri pitää lähteä heittämään sairaalaan. Silloin saa ajaa, vaikka onkin ottanut”. Muutama vastaajan mielestä kyseessä on hätätilanne silloinkin ”jos on esim. kadottanut lompakon”.

Mies, 27 vuotta

”Hätätilanteissa siis kun on kyseessä kuoleman hätä.”

Nainen, 30 vuotta

”Jos sillä keinoin pelastaa tai erittäin paljon edesauttaa jonkun hengen tai pelastumista. Tai edes yrittää näitä. Tai jos on erittäin uhkaava tilanne, eikä muita keinoja pakoon pääsemiseksi ole.”

Pieni asia

Toinen tilanteen määrittelemisen tärkeyttä korostavan teeman kohta liittyy oikean ja väärän rajan venyttämisen hyväksyttävyyden punnitsemiseen sen perustella, kuinka vakava asia on kyseessä. Vastaajista 6 prosenttia (31) toteaa, että rajan venyttäminen on sallittua silloin, kun kyseessä on jokin pieni asia. Alle 21-vuotiaiden miesten ryhmässä on 3 mainintaa aiheesta, 21-30 -vuotiaiden ja yli 30-vuotiaiden miesten ryhmissä molemmissa vain yksi maininta. Naiset ottavat tilanteen määrittelemisen pieneksi asiaksi esille vastauksissaan 24 kertaa. Eniten (10) mainintoja naisilla on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. Kolmasosa (8) naisten maininnoista on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä ja neljäsosa (6) yli 30-vuotiaiden ikäryhmässä. Pienen, oikean ja väärän rajan venyttämisen oikeuttavan seikan vastaajat määrittelevät pääasiassa ”*suhteellisen viattomaksi asiaksi*”, jolla ei ole suurta merkitystä muiden kannalta, ja joka ei tuota vahinkoa muille. Moraalin vastainen toiminta onkin siis vastaajien mielestä sallittua niin itselle kuin toisille ihmisille ”*oman edun nimissä pikkuasioissa, jos siitä ei ole haittaa kenellekään*”.

Mies, 19 vuotta

”Totta pitää aina puhua, mutta joissain mitättömissä asioissa kaikkea ei aina tarvitse kertoa, jos siitä on hyötyä molemmille osapuolille. Siis vain pienissä asioissa.”

Nainen, 28 vuotta

*”Kun kyseessä ovat pienet, taloudellisesti merkityksettömät (ja myös yhteiskunnallisesti) asiat.
...”*

5 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

5.1 Aineiston rajoitukset ja edut

”Ajatuksia arkimoraalista” -aineiston (Ajatuksia moraalista 2003) pohjalta ei voi tehdä johtopäätöksiä ja karkeita yleistyksiä suomalaisten moraalisuudesta tai moraalittomuudesta, eikä vastauksia, joita vastaajat ovat antaneet kysyttäessä tilanteita, joissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa, ole järkevää tarkastella ehdottomina totuuksina. Terho Pursiainen toteaa Nyt-liitteen julkaisussa ”Tilaisuus tekee varkaan”, että yksilöiden havainnot omasta käyttäytymisestään ovat epäluotettavia, sillä ”ihminen sepittää itselleen koko ajan tarinaa, jossa johdonmukaisuus on tärkeää. Me näemme itsemme sen kertomuksen valossa mitä sepitämme, ja tarinan juoneen saavat mukautua myös tosiasiat”. (Gronow et al. 2001, 13.) Aineiston vastausten perusteelta on kuitenkin mahdollista kartoittaa moraalisten rikkomusten ja moraalin vastaisen käyttäytymisen yhteyttä olemassa olevaan moraalista käsittelevään teoreettiseen kenttään. Vastauksia oikean ja väärän rajan venyttämistä on lisäksi mielenkiintoista verrata aiempiin moraalista koskeviin tutkimuksiin ja tarkastella aineiston analyysin pohjalta saatujen tutkimustulosten samankaltaisuuksia ja eroja aiempiin aiheeseen liittyvien tutkimusten tuloksiin.

Kysymyslomakkeessa esitetyt kysymykset ovat oletettavasti vaikuttaneet siihen, mitä asioita vastaajat ovat tuoneet esille vastatessaan kyselyn lopussa olleisiin avoimiin kohtiin, joista käsittelemäni aineisto on koottu. Kysymyslomakkeessa kysytään mm. valehtelemisestä vanhemmille, puolisolle ja työnantajalle, kaupasta varastamisesta ja liian vaihtorahan saamisesta, tavaroiden mukaan ottamisesta niin hotellista kuin työpaikalta, tv-luvan maksamatta jättämisestä ja veroilmoituksessa huijaamisesta, liikenerikkomuksista sekä iän valehtelemisestä. Jos tarkastelemani avoimet kysymykset olisi esitetty ennen vaihtoehtokysymyksiä, olisivat vastaukset saattaneet poiketa enemmän valmiiksi muotoiltujen kysymysten aihepiiristä. Sekä miesten ja naisten että eri ikäryhmien vastauksissa ilmenevien erojen vertailemiselle asettaa rajoituksia vastaajien epätasainen ikäjakauma ja miesvastaajien vähäinen määrä. Moraalikyselyn vastausten keräilytapa, vastausten kerääminen internetkyselynä, on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että suuri osa kyselyyn vastanneista on opiskelijoita. Miesten vastausten huomattavasti naisten vastauksia vähäisemmästä määrästä huolimatta sukupuolten välillä on löydettävissä eroja niin siinä, millaisissa

tilanteissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa kuin siinä, milloin he kokevat yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajan venyttämisen ja moraalisen vastaisen käyttäytymisen olevan perusteltua ja oikeutettua.

5.2 Vertailu sukupuolen ja ikäryhmien mukaan

5.2.1 Erot naisten ja miesten välillä

Kysyttäessä arkipäivän tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa sukupuolten välinen ero tulee esille etenkin valkoisten valheiden kertomiseen liittyvien mainintojen määrässä ja valkoisten valheiden kertomisen perusteluissa. Naisista kolmasosa mainitsee kertoneensa valkoisia valheita, miehistä viidesosa. Naiset mainitsevat miehiä huomattavasti useammin esimerkiksi kertovansa valkoisia valheita toisten ihmisten suojelemiseksi ja välttyäkseen loukkaamasta heitä. Vaikka 20 miestä toteaa kertoneensa valkoisia valheita, ainoastaan kaksi heistä perustelee valehtelemista kuulijan suojelemisella. Naiset korostavat myös miehiä enemmän toisten, etenkin läheisten ihmisten vahingoittamattomuutta oikean ja väärän rajaa venytettäessä. Naisista 56 prosenttia mainitsee oikean ja väärän rajan venyttämisen olevan sallittua silloin, kun teosta on jotain hyötyä itselle tai toiselle osapuolelle, eikä se vahingoita muita. Miehistä hieman yli 46 prosenttia mainitsee muiden vahingoittamattomuuden. Naiset näyttäisivät korostavan miehiä enemmän hyväntahtoisuusarvoja ja sosiaalisen tasapainon arvotyyppiä, kuten Pohjanheimo (1997) työikäisiä pyhtääläisiä ja heidän arvomaailmaansa käsittelevässä tutkimuksessaan osoittaa (em. 101).

Miehet puolestaan korostavat vastauksissaan naisia useammin oikeudenmukaisella tavalla toimimista ja heidän vastauksensa liittyvät naisten vastauksia useammin säädettyjen lakien ja konkreettisten sääntöjen rikkomiseen. Esimerkiksi miehistä 27 prosenttia mainitsee venyttäneensä oikean ja väärän rajaa liikenteessä kun naisista vain 15 prosenttia ottaa liikenne rikkomukset esille vastauksissaan. Kysyttäessä milloin oikean ja väärän rajaa saa venyttää, miehistä 12 prosenttia mainitsee turhien sääntöjen rikkomisen, naisista vain 6 prosenttia. Gilliganin mukaan naiset painottavat moraalijattelussa oikeudenmukaisuuden ja velvollisuuksien sijasta huolenpitoa ja vastuuta ihmissuhteista (Gilligan 1982, 19, 73). Aineiston analyysi osoittaa, että vastatessaan ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit

oikean ja väärän rajaa” -kohtaan naiset ottavat vastauksissaan miehiä useammin esille ihmissuhteisiin ja huolenpitoon liittyviä asioita ja miehet puolestaan painottavat naisia enemmän oikeudenmukaisuuteen, lakeihin ja sääntöihin liittyviä asioita. Sekä naiset että miehet pitävät rajan venyttämistä oikeutettuna silloin, kun siitä on venyttäjälle itselle hyötyä, mutta naisista huomattavasti suurempi osa kuin miehistä mainitsee rajan venyttämisen perusteeksi läheisille ihmisille koituvan hyödyn. Tätä havaintoa tukee väite siitä, että naiset kertovat miehiä enemmän huolenpitoon liittyvistä prososiaalisista moraaliongelmista omaan arkielämään liittyviä moraalisia konflikteja tutkittaessa (Jaffee & Hyde 2000, 709, 713, 720: Walker 1987, 856; Wark & Krebs 1996, 220-221, 225, 227).

5.2.2 Erot ikäryhmien välillä

Kysyttäessä tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa ikäryhmien väliset erot ilmenevät mm. taloudellisen hyödyn saamiseen liittyvissä maininnoissa, kuten liputta matkustamisessa ja valtion huijaamisessa. Taloudellisen hyödyn saamiseen liittyviä mainintoja on eniten 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. Ikäryhmään kuuluvista vastaajista neljäsosa kertoo matkustaneensa julkisissa liikennevälineissä ilman lippua tai vanhentuneella lipulla. Miesten liputta matkustamista koskevista maininnoista 54 prosenttia ja naisten maininnoista 44 prosenttia on 21-30 -vuotiaiden ikäryhmässä. Myös valtion huijaamista koskevat maininnat keskittyvät 21-30 -vuotiaiden ja yli 30-vuotiaiden ikäryhmiin. 14 prosenttia 21-30 -vuotiaista vastaajista ja 11 prosenttia yli 30-vuotiaista vastaajista ilmoittaa huijanneensa valtiota. 21-30 -vuotiaiden ikäryhmän vastaajista suurin osa on opiskelijoita ja he korostavatkin vastauksissaan opiskelijoiden heikkoa taloudellista tilannetta. Kuten liputta matkustamista, myös televisioluvan maksamatta jättämistä perustellaan vastauksissa opiskelijan varattomuudella. Jotkut yli 30-vuotiaista vastaajista kertovat jättäneensä tv-luvan maksamatta ollessaan opiskelijoita, mutta toteavat maksavansa sitä nykyisin. Alle 21-vuotiaiden ikäryhmissä on ainoastaan kaksi valtion huijaamiseen liittyvää mainintaa. Mainintojen vähäisyys nuorimpien vastaajien ikäryhmässä selittyy sillä, että ikäryhmän edustajista suuri osa on alaikäisiä, jotka todennäköisesti asuvat vanhempiansa kanssa. Valtion huijaamista koskevat maininnat liittyvät tv-luvan maksamatta jättämisen lisäksi mm. vakuutusasioissa huijaamiseen ja pimeiden remonttien teettämiseen. Vanhempien luona asuville tällaiset asiat eivät ole ajankohtaisia, tai ne eivät ainakaan ole yksin nuorten vastuulla.

Ikäryhmien välisiä eroja on löydettävissä myös liikenne rikkomuksiin ja iän valehtelemiseen liittyvistä maininnoista. Liikenne rikkomuksiin liittyviä mainintoja on nuorimmassa ikäryhmässä selvästi vähemmän kuin 21-30 -vuotiaiden ja yli 30-vuotiaiden ikäryhmissä. 23 prosenttia yli 30-vuotiaista ja 18 prosenttia 21-30 -vuotiaista vastaajista mainitsee liikenne rikkomukset. Alle 21-vuotiaista vastaajista vain 11 prosenttia ottaa aiheen esille vastauksissaan. Myös iän valehteleminen on selvästi sidoksissa nuorimpaan ikäryhmään. Alle 21-vuotiaista vastaajista 28 prosenttia on ottanut vastauksissaan esille iän valehtelemisen. Miesten iän valehtelemiseen liittyvistä maininnoista 75 prosenttia ja naisten aihetta koskevista maininnoista 59 prosenttia on alle 21-vuotiaiden ikäryhmässä. Iän valehtelemiseen liittyvät maininnat koskevat mm. täysi-ikäisenä esiintymistä baarissa käydessä tai alkoholia ja tupakkaa ostaessa. Nuorille vastaajille on mahdollista myös syödä ravintolassa tai matkustaa julkisissa liikennevälineissä lasten hinnalla valehtelemalla ikäänsä alaspäin. Iän valehtelemiseen liittyvien mainintojen suuri osuus nuorimmassa ikäryhmässä selittyy sillä, että aihe on nuorimpien vastaajien elämässä keskeisemmällä sijalla kuin vanhempien ikäryhmien edustajien elämässä. Kuten valtion huijaamiseen, myös liikenne rikkomuksiin liittyvien mainintojen vähäisyyden nuorimpien vastaajien kohdalla vaikuttaa luultavasti se, että aihe ei ole heille ajankohtainen. Suuri osa alle 21-vuotiaiden ikäryhmän vastaajista on alaikäisiä ja ajokortittomia. Toki liikennesääntöjä rikotaan muutenkin kuin autoillessa, mutta olettaisiin ajokortittomuuden kuitenkin olevan yhteydessä aihetta koskevien mainintoja vähäisyyden nuorimmassa ikäryhmässä. Myös vastatessaan ”Milloin yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kysymykseen alle 21-vuotiaat ottavat muita ikäryhmiä harvemmin esille turhien sääntöjen rikkomisen teeman.

Valehteleminen, kuten valkoisten valheiden kertominen toisten suojelemiseksi ja heidän loukkaamisensa välttämiseksi, on suunnilleen yhtä yleistä kaikissa kolmessa ikäryhmässä. Myös maininnat teon hyödyllisyydestä ja muiden vahingoittamattomuudesta kysyttäessä milloin oikean ja väärän rajaa saa venyttää jakautuvat melko tasaisesti eri ikäryhmien kesken. Alle 21-vuotiaista vastaajista 48 prosenttia (70) ja 21-30 -vuotiaista vastaajista 62 prosenttia (119) ottaa vastauksissaan esille teon hyödyllisyyden ja muiden ihmisten vahingoittamattomuuden. Yli 30-vuotiaiden ikäryhmästä aiheen mainitsee joka toinen vastaaja (77). Eri ikäryhmiin kuuluvien vastaajien hyväntahtoisuusarvojen korostamisessa ei näin ollen näytä olevan selvää eroa, kuten Pohjanheimo väitöskirjassaan toteaa (Pohjanheimo 1997, 103).

5.3 Moraalisten periaatteiden vastainen toiminta

”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venytit oikean ja väärän rajaa” -kohdassa vastaajilta ei kysytä, ovatko he toimineet moraalisesti väärin, vaan pyydetään esimerkkejä tilanteista, joissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa. Kysymystä muotoillessa on oletuksena ilmeisesti ollut, että jokainen vastaaja on joskus toiminut moraalisesti arveluttavalla tavalla. Muutama vastaaja kuitenkin toteaa, että ei ole koskaan venyttänyt oikean ja väärän rajaa. Se, minkä kukakin kokee moraalisesti arveluttavaksi, vaihtelee yksilöittäin. Jonkun toisen mielestä toiminta, joka toimijasta itsestään tuntuu moraalisesti oikealta, saattaakin olla hyvin paheksuttavaa ja tuomittavaa. Kysyttäessä milloin oikean ja väärän rajaa voi venyttää useampi vastaaja on sitä mieltä, että moraalinen vastainen toiminta on aina väärin, eikä oikean ja väärän rajaa ei tulisi koskaan venyttää, vaikka he itse ovatkin saattaneet rajan venyttämiseen sortua. Tarkastelemani aineiston perusteella ei ole mahdollista tehdä johtopäätöksiä vastaajien moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välisestä yhteydestä arkielämän moraalisisissa tilanteissa. Tarkastelen seuraavaksi vastaajien omia luonnehdintoja ajattelun ja toiminnan välisestä suhteesta oikean ja väärän rajan venyttämässä.

Kuten aiemmin moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan yhteyttä käsitteleviä näkemyksiä esitellessä kävi ilmi, moraalinen ajattelu ei aina takaa moraalista toimintaa (Gergen 1994), vaan ihmiset toimivat usein moraalisten periaatteidensa vastaisesti (Fleming 2004, 96; Rest et al. 1986a, 4; Turiel & Smetana 1984, 261, 265). Jotkut tarkastelemani aineiston vastaajista tuovatkin vastauksissaan esille ajatuksiaan omien moraalisten periaatteidensa vastaisesti toimimisesta. ”Milloin yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?” -kysymykseen vastatessaan eräs vastaaja luonnehtii omaa moraalisen ajattelun ja moraalisen toiminnan välistä suhdetta seuraavasti: ”*vaikka vastausteni mukaan olen varmaan aika tiukka siinä, mikä on oikein ja väärin, myönnän toki, että en aina toimi vakaumusteni mukaan*”.

Nainen, 24 vuotta

”*Vaikka periaatteisiini kuuluu maksaa kaikesta siitä, mitä käytän ja olen aiemmin maksanut tv-lupaakin, en tällä hetkellä taloudellisen tilanteeni takia siihen pysty.*”

Nainen, 22 vuotta

”*Periaatteessa ei ikinä. Mutta tuleeahan sitä tehtyä.*”

Nainen, 38 vuotta

”Minusta yksiselitteisesti sitä ei oikeastaan voi venyttää, oikea on oikeaa ja väärä väärää, mutta en sano ettenkö olisi joskus venyttänyt, enhän ole yli-ihminen. ...”

5.3.1 Toiminnan oikeuttaminen ja perustelevinen vastauksissa

Arvoja ja moraalialueita tukittaessa on huomioitava ihmisten pyrkimys antaa itsestään positiivinen, kulttuurisiin odotuksiin sopiva ja moraalisesti hyväksyttävä vaikutelma (Pohjanheimo 2005, 254; Schwartz 1992, 50; Weinreich-Haste 1984, 329). Moraalisesti tuomittavalta tai moitittavalta näyttävän toiminnan ja käyttäytymisen moraalisuutta korostetaan usein oikeuttamalla ja puolustelemalla (Bergmann 1997, 236). Oletuksenani oli, että positiivisen kuvan antaminen itsestä ja omasta toiminnasta sekä puolustelevien argumenttien käyttäminen ei ilmene tarkastelemani internetkyselyn vastauksissa niin selvästi kuin esimerkiksi haastattelututkimuksissa. Vastatessaan ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” -kohtaan useat vastaajat kuitenkin oikeuttavat ja puolustelevat oikean ja väärän rajan venyttämistä ja moraalin vastaista toimintaansa, vaikkei sitä heiltä erikseen pyydettykään. Tosin kysymyslomakkeen alussa todetaan, että vastaaja voi myös kertoa omista käsityksistään ja perustella vastauksiaan. Se, että vastaajat perustelevat ja oikeuttavat oikean ja väärän rajan venyttämistä, kertoo puolustelevien argumenttien merkityksestä ja tärkeydestä kaikessa kielenkäytössä, ei ainoastaan kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa. Puolustelevien, oikeuttavien ja vakuuttelevien argumenttien käyttäminen onkin olennainen osa kielenkäyttöä, eikä se välttämättä ole tietoista taktikointia (Jokinen 1999b, 128, 130). Vastaajien esittämien puolustelevien argumenttien käyttäminen antaa mahdollisuuden tarkastella vastauksissa esille tulevia perusteluja oikean ja väärän rajan venyttämiseksi.

Esitellessäni moraalin vastaisen toiminnan oikeuttamisen tapoja käsittelin myös ääri-ilmaisuihin perustavaa oikeuttamista. Ääri-ilmaisuihin perustavaa puolustautumista ja toiminnan oikeuttamista on esimerkiksi vetoaminen siihen, että jokainen samassa tilanteessa oleva olisi toiminut samoin. Tällaisen ääri-ilmaisun käyttäminen normalisoi teon ja kieltää muiden toimintavaihtoehtojen olemassaolon. (Jokinen 1999b, 151-152.) Vastatessaan ”Kerro arkipäivän tilanteita, joissa venyit oikean ja väärän rajaa” -kohtaan vastaajat oikeuttavat ja perustelevat rajan venyttämistä vetoamalla toiminnan yleisyyteen. Vaikka läheskään kaikissa vastauksissa ei esiinny muiden toimintavaihtoehtojen olemassaolon kieltämistä, vastaajat

kuitenkin perustelevat toimintaansa sillä, että muutkin samassa tilanteessa tekevät samoin: ”*kaikki vaan tekevät niin*” tai ainakin toimivat joissakin muissa tilanteissa moraalil vastaisesti: ”*kaikki tekevät joskus jotain 'vääriä'*”. Vastauksissa tulee esille myös oikean ja väärän rajan venyttämisen olevan vastaajien mielestä inhimillistä, sillä kukaan ei ole ”*yli-ihminen*”.

Nainen, 20 vuotta

”*Kävelen päin punaista, koska ketään ei tule ja muutkin kävelevät päin punaista.*”

Nainen, 30 vuotta

”*...Jokainen käyttää valkoisia valheita!*”

Vastaajat oikeuttavat sekä omaa moraalil vastaista toimintaansa että moraalil vastaista käyttäytymistä yleisesti toiminnan yleisyyteen vetoamisen lisäksi myös vetoamalla poikkeustilanteeseen ja toiminnan kertaluontoisuuteen. Yleisesti hyväksytyin oikean ja väärän rajan venyttämistä vastaajat pitävät sallittuna silloin, kun kyse on yhdestä tai enintään muutamasta kerrasta. Tärkeää on, että rajan venyttäminen esimerkiksi valkoisia valheita kerrottaessa ei ”*tule tavaksi*”. Jos oikean ja väärän rajan venyttämistä tapahtuu vain harvoin, ”*niin ei tarvitse niin hyvää syytä*”. Kysyttäessä arkipäivän tilanteita, joissa vastaajat ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa, vastaajat vakuuttelevat moraalil vastaisen toiminnan rajoittuvan vain tiettyihin tilanteisiin, kuten hedelmien lisäämisen pussiin vielä punnitsemisen jälkeen: ”*se on ainut missä huijaan*”.

Eräs toiminnan oikeuttamisen keino on vastuun siirtäminen ja ulkoisten tekijöiden, kuten epätavallisten olosuhteiden, syyttäminen omasta moraalil vastaisesta toiminnasta. (Bandura 1986, 349, 379, 384.) Edellä mainittu poikkeustilanteeseen vetoaminen on verrattavissa epätavallisten olosuhteiden syyttämiseen. Tämä käy hyvin ilmi seuraavasta esimerkistä: ”*Kerran Tiimarissa tuliln ahtaalla käytävällä väistäneeksi nojautumalla pylvääseen. Pylvääseen oli kiinnitetty kehystetty taulu, joka tipahti ja lasi meni rikki. Taulun hinta oli 12,50, eikä minulla ollut sen vertaa mukana. Lopulta päätin, että koska olen yleensä hyvin huolellinen ja kunnioitan toisten omaisuutta, voinen ihan hyvin olla asiasta hiljaa*”.

Toiminnan oikeuttaminen voi tapahtua myös siirtämällä vastuuta itseltä moraalisen vastaisen toiminnan kohteeksi joutuneelle taholle ja pitämällä tätä syyllisenä saamaansa kohteluun (Bandura 1986, 349, 384-385). Käyttämäni aineiston vastaajat oikeuttavatkin oikean ja väärän rajan venyttämistä siirtämällä vastuuta muille ihmisille. Esimerkiksi kaupan kassan veloittamasta liian alhaisesta hinnasta tai tarjoilijan laskuttamatta jääneestä viinistä mainitsematta jättämistä vastaajat oikeutettavat sillä, että *”on myyjän oma vika, kun ei osaa laskea oikein koneellakaan”* ja *”tyhmyydestä sakotetaan”*. Myös kauppiaan tai kassaneidin tylyys ja *”epäyställisyys”* antavat vastaajien mielestä perusteen venyttää oikean ja väärän rajaa kaupassa esimerkiksi näpistämällä. Eräs vastaaja oikeuttaa tenttivastausten kysymistä aiemmin tentissä käyneiltä sillä, että *”eikös se ole lehtorin syy, jos ei vaihda kysymyksiään vaan käyttää samoja tenttejä vuodesta toiseen”*. Luetellessaan niitä tilanteita, joissa he ovat venyttäneet oikean ja väärän rajaa sekä vastatessaan *”Milloin yleisesti hyväksytyn oikean ja väärän rajaa voi venyttää?”* -kysymykseen vastaajat tuovat esille kostonäkökulman. Valtion huijaamista vastaajat oikeuttavat sillä, että valtio syyllistyy itse riistämiseen ja näin ollen ansaitsee vuorostaan huijatuksi tulemisen. Myös liputta matkustamisen teeman vastauksissa toistuu ajatus kostonäkökulmasta: *”Kolme vuotta päivittäin junaan käyttäneenä vaadin, VR:n myöhästelyt on otettava takaisin”*. Kostotoimenpiteillä ei puolustella ainoastaan oman edun saamiseen liittyvää moraalinvastaista toimintaa, vaan toimintaa oikeutetaan myös kostonäkökulman puolesta.

Nainen, 28 vuotta

”Varastin uskovaisten kirpputorilta viiden markan taskupeilin kostoksi siitä, että nämä eivät myyneet spurgulle takkia alennuksella. Jätin äitiyslomalla tekemäni työpäivän ilmoittamatta kelaan, koska olin jäänyt vuosikausia ilman minulle kuulunutta asumistukea virkailijoiden ylimielisyyden takia.”

Nainen, 24 vuotta

”... Kerran ravintolassa jätin maksamatta, koska a)huono palvelu b)kukaan ei tullut toistuvienkaan pyyntöjen jälkeen antamaan laskua. ...”

5.4 Pohdintaa vastaajien moraaliarvoista ja moraalisisista suhteista

5.4.1 Pohdintaa vastaajien moraaliarvoista

Oikean ja väärän rajan venyttämistä koskevien vastauksien taustalta on löydettävissä Schwarzin mainitsemissa yksilöllisiä ja kollektiivisia etuja tavoittelevia arvoja. Pohjanheimon mukaan suomalaiset korostavat nimenomaan yhteisiin etuihin liittyviä arvoja (Pohjanheimo 2005, 245-246, 254). Tämä tulee esille myös tarkastelemani aineiston vastauksissa. Vaikka vastaajat kertovat toimivansa oman etunsa mukaisesti venyttäessään oikean ja väärän rajaa ja heidän toimintansa voidaan katsoa olevan yksilöllisiä etuja tavoittelevien arvojen ohjaamaa, on heille kuitenkin tärkeää se, että yhteinen etu ei samaan aikaan kärsi. Vastaajat perustelevat esimerkiksi valkoisten valheiden kertomista sillä, että ne eivät satuta ketään, vaan hyödyttävät kaikkia osapuolia. Schwarzin arvoteorian mukaan moraaliarvot ovat jaettavissa hyväntahtoisuusarvoihin ja universalismiarvoihin. Hyväntahtoisuusarvot käsittävät läheiset ihmiset, joiden kanssa yksilö on tiiviissä vuorovaikutuksessa. Universalistiset arvot kattavat hyväntahtoisuusarvoja laajemman piirin ja tähtäävät yhteisen hyvinvoinnin lisäämiseen. (Pohjanheimo 1997, 13; Schwartz 1992, 7, 12; Schwartz 2005, 219.) Vastaajat pitävät moraalin vastaista käyttäytymistä ja oikean ja väärän rajan venyttämistä oikeutettuna silloin, kun se ei vahingoita muita ihmisiä, eikä aiheuta heille fyysistä, taloudellista tai henkistä haittaa. Toisten ihmisten oikeudet ja hyvinvointi asetetaan siten omien etujen edelle (Hoffman 1984, 283) tai ainakin ne otetaan huomioon rajaa venytettäessä. Tämän perusteella vastaajien voidaan sanoa korostavan universalismiarvojen mukaan toimimista. Myös ajatus omien moraalisten periaatteiden uhraamisesta jonkin korkeamman moraalisen periaatteen puolesta (Bandura 1986, 376) toistuu vastaajien kertomuksissa. Moraalinen toiminta on vastaajien mielestä oikeutettua silloin, kun ”*toimi palvelee suurempaa hyvää eli pelastaa vaikkapa elämän*” tai silloin, kun siitä on hyötyä ”*jollekin korkeammalle moraaliselle periaatteelle*”.

Näkemykset moraalisten toimintatapojen muokkautumisesta ja moraaliarvojen oppimisesta sosiaalisen vuorovaikutuksen ja sosiaalisten suhteiden pohjalta (Colby 2005, 46; Turiel 1983, 3, 39) tulee ilmi myös tarkastelemani aineiston vastauksissa. Vaikka vastaajat eivät kuvaile vastauksissaan oman moraalin lähteitä, jotkut kuitenkin tuovat esille ajatuksen vanhempien merkityksestä moraalin opettamisessa: ”*Oma ja vieras, oikea ja väärä, hyvä ja paha pitäisi jokaisen vanhemman opettaa lapsilleen.*” Vastaajat kertovat myös toimivansa moraalisesti

oikein ja välttävänä oikean ja väärän rajan venyttämistä silloin, kun lapsia on paikalla, olivatpa nämä sitten omia tai vieraita. Muutama vastaaja kertoo kävelleensä punaisista liikennevaloista silloin, kun lapsia ei ole näkemässä ja ”*ottamassa oppia*”. Eräs vastaaja kertoo valehdelleensa lasten iän uimahallissa ”*jos lapset eivät ole olleet kuulemassa*”.

Nainen, 38 vuotta

”Lapsiani kasvatan kyllä tosi tiukasti ymmärtämään väärän ja oikean, vaikka itse en aina oikein teekään. Mutta en heidän seurassaan näytä huonoa esimerkkiä vaan toimin sääntöjen mukaan. Äitinä olen erilainen, kuin yksin ollessani.”

5.4.2 Pohdintaa vastaajien moraalisisista suhteista

Kuten aiemmin olen tuonut esille, moraalisen toiminnan ja käyttäytymisen eroista läheisten ja vieraiden ihmisten kohdalla on esitetty erilaisia näkemyksiä. Moraalisia periaatteita ja moraalista toimintaa voidaan soveltaa läheisten ihmisten muodostamaan sisäryhmään tai laajaan moraaliseen yhteisöön, joka käsittää yhteisön kaikki jäsenet (Ikonen-Varila 2005, 102; Schwartz 2005, 216-217). Käsitellessäni suuri instituutio vs. yksityinen ihminen -teemaa totesin, että vastaajat soveltavat moraalista käyttäytymistä kaikkiin yhteisön jäseniin tunnesiteistä riippumatta ja pitävät yksityisten ihmisten huijaamista moraalisesti arveluttavana. Hyvänä esimerkkinä tästä on valkoisten valheiden kertominen, joiden motiivina on toisten ihmisten suojeleminen. Vastaajien mukaan valkoisia valheita kerrotaan myös tuntemattomille ihmisille, kuten puhelinmyyjille, silloin kun halutaan välttyä loukkaamasta heidän tunteitaan tylyllä kieltäytymisellä. Vain muutama vastaaja toteaa oikean ja väärän venyttämisen olevan sallittua silloin, kun moraalinen toiminta kohdistuu vieraaseen: ”*epämiellyttävälle ja vieraille, epämääräisille tahoille voi valehdella, tutuille ja ystäville ei mielellään koskaan*”. Vaikka vastaajat kertovat soveltavansa moraalista käyttäytymistä ja toimintaa sekä läheisiin että vieraisiin ihmisiin, pitävät jotkut vastaajat, pääasiassa naiset, oikean ja väärän rajan venyttämistä oikeutetumpana ja hyväksyttävämpänä silloin, kun siitä on hyötyä läheisille ihmisille. Valmius moraalisen vastaiseen toimintaan on suurempi silloin, kun hyödyn saaja on esimerkiksi perheenjäsen tai hyvä ystävä. Oikean ja väärän venyttäminen onkin vastaajien mielestä sallittua silloin, kun ”*voi auttaa läheistä ystävää*”.

Nainen, 18 vuotta

”Jos siitä on apua itselle tai läheisille ilman kohtuuttomia seurauksia vastapuolelle.”

Mies, 20 vuotta

”... Rajaa voi mielestäni aina venyttää jos kyseessä on jonkun toisen etu. Esim. ystävä, perheenjäsen tai muu.”

5.5 Tarkoitus pyhittää keinot?

Ajatus toiminnan tavoitteellisuudesta ja sen tarkastelemisesta sosiaalisen järjestelmän osana (Kurtines 1984, 305-306) tulee esille tarkastelemani aineiston vastauksissa. Esimerkiksi tilanteen määrittelemisen hätätapaukseksi oikeuttaa toimimaan moraalin vastaisesti ja venyttämään yleisesti hyväksytyyn oikean ja väärän rajaa. Oikean ja väärän rajaa venytetään ja sen venyttämistä pidetään hyväksyttävänä silloin, kun siitä on hyötyä itselle tai läheisille, eikä siitä seuraa harmia ja haittaa muille, varsinkaan ulkopuolisille. Vastauksissa tulee esille myös ajatus teon tuomitsemisesta moraaliseksi tai moraalin vastaiseksi pikemminkin lopputuloksen kuin itse toiminnan tai käytettyjen keinojen perusteella. Toiminnan, olipa se moraalista tai moraalin vastaista, hyvä tarkoitus on vastaajien mielestä tärkeämpää kuin keinot, joilla tarkoitukseen on pyritty. Vaikka vastaajat pitävät esimerkiksi valkoisten valheiden kertomista moraalisesti arveluttavana, tekee valehtelemisen hyvä tarkoitus, eli kuulijan suojeleminen, toiminnasta hyväksyttävämpää. Vastaajat puolusteleivat myös omaa etua tavoittelevan toiminnan moraalisuutta vetoamalla hyvään tarkoitukseen. Esimerkiksi valehdellessaan vanhemmilleen kotiintuloajoistaan ja alkoholinkäytöstään nuoret saattavat samalla sekä kokea välttävänsä käytökseensä liittyvät rangaistukset ja nuhtelut että suojelevansa vanhempiaan huolestumiselta. Oikean ja väärän rajan venyttäminen ja kyseenalaisten keinojen käyttäminen on oikeutettua silloin, kun tarkoitus on hyvä ja lopputulos tyydyttävä. Näin ollen tarkoitus, olipa se todellinen tai keksitty, pyhittää keinot.

Nainen, 23 vuotta

”Kun otat yleisöwc:stä mukaasi kokonaisen paperirullan, se on väärin. jos otat palasen nenän niistä varten, se ei yleensä otan koko rullan. eihän sitä tiedä, kuinka paljon se nenä vuotaa.”

6 LOPUKSI

6.1 Moraali- ja arvotutkimuksen haasteet

6.1.1 Moraalin muuttuminen

Moraali- ja arvotutkimus on uuden haasteen edessä maailman globalisoituessa ja monikulttuuristuessa (Vainio 2005, 161). Yhteiskunnan muutokset heijastuvat aina myös moraalijärjestelmiin. Yhteiskunnalliset muutokset liittyvät yhtenäiskulttuurien vähenemiseen ja kulttuuriympäristön monimuotoistumiseen. Toimintaympäristöissä tapahtuvat muutokset edellyttävät tutkimaan myös moraalisisessa ajattelussa, tulkintatavoissa ja kokemuksissa tapahtuvia muutoksia. (Ikonen-Varila 2005, 111.) Käsitys yhteiskunnan integraation rakentumisesta yhteiselle, sisäistetylle kulttuurille, ja yhteiskunnallisen järjestyksen perustumisesta yhteisiin normeihin ja arvoihin ei päde enää nyky-yhteiskunnassa (Bergmann 1997, 233). Moraalisen tiedon on yleisesti oletettu olevan muuttumatonta ihmisten moraaliarviointien vaihdellessa. Moraalin historiallisen, kulttuurisen ja tilannekohtaisen vaihtelun selittäminen edellyttää moraaliarviointien ja moraalisen tiedon erottamista toisistaan. (Vainio 2005, 145, 160.)

Empiirisen moraalipsykologisen tutkimuksen tulisi siirtyä tutkimuskohteen määrittelemisestä sen luonnehtimiseen. Moraalin luonnehdinnassa tulisi ottaa huomioon sekä moraalin pysyvät että muuttuvat puolet. Tärkeimpinä kysymyksinä voidaan pitää sitä, millainen yhteys moraalisen ja ei-moraalisen välillä on sekä millainen suhde moraalilla on esimerkiksi minäkäsitykseen ja sosiaaliin instituutioihin. (Vainio 2005, 158-159.) Moraalipsykologisen tutkimuksen pitkän ajan tähtäimenä on arkielämän moraalisen käyttäytymisen ymmärtäminen (Thoma et al. 1986, 133). Moraalisen toimeenpanotaidon tutkimista voidaan pitää tärkeänä ja haasteellisenä tehtävänä arkimoraalin kannalta. Esimerkiksi ammattieettisessä koulutuksessa saadun moraalisen toimeenpanotaidon vahvistamisen on todettu lisäävän moraalisen toiminnan todennäköisyyttä myös arkielämään liittyvissä tilanteissa. (Juujaervi & Myyry 2005, 78.)

6.1.2 Arvojen muuttuminen

Yhteiskunnan muutokset liittyvät myös yksilöllisten arvojen ja normien moninaistumiseen (Ikonen-Varila 2005, 111) ja suomalainen arvomaailma muuttuu yhteiskunnallisen kehityksen ja muutoksen rinnalla (Pohjanheimo 2005, 256). ”Moraalisen esimerkillisyyden perustana olevat arvot ja normit eivät enää ole itsestään selviä tai varmoja” (Hautamäki & Hautamäki 2005, 172). Vaikka suomalaiselle arvomaailmalle on ollut ominaista suhteellinen pysyvyys, on arvomaailma alkanut eriytyä ja suhteellistua. Arvomaailman eriytyminen ja suhteellistuminen ilmenee siten, että eri väestöryhmät arvostavat erilaisia asioita ja arvostuserot ryhmien välillä kasvavat. (Helkama 1997, 245-246; Pohjanheimo 1997, 101; Pohjanheimo 2005, 250.) ”Koulutus ja sosiaalinen asema ovat olleet merkittävimmät arvojen eriytymiseen vaikuttaneet tekijät” (Pohjanheimo 2005, 252). Koska opiskelu- ja ammattialalla näyttäisi olevan merkittävä vaikutus arvoihin ja sukupuolten väliset arvoerot tulevat oletettavasti säilymään tulevaisuudessakin, muuttuu suomalaisten arvomaailma yhä heterogeenisempään suuntaan (Pohjanheimo 2005, 254-255).

Arvomutosten taustalla olevia tekijöitä ovat mm. kansainvälistyminen sekä uusien sukupolvien kasvaminen erilaisessa sosiaalisessa ja taloudellisessa ympäristössä. Kansainvälisyyden tärkeys näkyy esimerkiksi siinä, että opiskelualalla näyttäisi olevan kansallisuutta enemmän merkitystä arvovalintoihin. (Pohjanheimo 2005, 256.) Pohjanheimon Pyhtää-tutkimuksen tulokset osoittavat arvojen muuttuneen 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa yksilöllisempien arvojen suuntaan. Itsensä korostamisen arvot ovat vahvistuneet kaikissa iän, sukupuolen, koulutuksen ja sosiaalisen aseman mukaan jaotelluissa osaryhmissä. (Pohjanheimo 2005, 245-246.) Helkaman mukaan kehitys tulee todennäköisesti edelleen jatkumaan kohti yksilöllisiä valta-, suoriutumis- ja mielihyvää arvoja yhteisöllisten hyväntahtoisuusarvojen jäädessä taka-alalle (Helkama 1997, 253; Pohjanheimo 2005, 255).

LÄHDELUETTELO

Aineistolähteet

Ajatuksia moraalista [elektroninen aineisto]. Rätty, Reetta (Nyt-liite, Helsingin Sanomat) [tekijä]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja], 2003.

Moraalikysely 2001 [elektroninen aineisto]. Rätty, Reetta (Nyt-Liite, Helsingin Sanomat) [tekijä]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja], 2003.

Kirjallisuuslähteet

Ahokas, Marja & Lähteenoja, Susanna & Myllyniemi, Rauni & Myyry, Liisa & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2005) Johdanto. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 7-12.

Ahokas, Marja & Passini, Stefano & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2005) Muuttuuko vai eriytyykö käsitys vastuusta? Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 115-144.

Bandura, Albert (1986) Social foundations of thought and social action. A social cognitive theory. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Bergmann, Jörg (1997) Moraalin paikallisesta luonteesta nyky-yhteiskunnassa. Sosiologia: no. 3, 231-241.

Bergmann, Jörg (1998) Introduction: Morality in discourse. Research on language and social interaction vol. 31 no. 3-4: 279-294.

Blasi, Augusto (1984) Moral identity: Its role in moral functioning. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 128-139.

Burton, Roger (1984) A paradox in theories and research in moral development. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 193-207.

Colby, Anne (2005) Moraali- ja kansalaiskehityksen ulottuvuudet. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) *Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen*. Gaudeamus, Helsinki, 37-69.

Colby, Anne & Kohlberg, Lawrence (1984): Invariant sequence and internal consistency in moral judgment stages. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 41-51.

Damon, William (1984) Self understanding and moral development from childhood to adolescence. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 109-127.

Fleming, Thomas (2004) *The morality of everyday life: Rediscovering an ancient alternative to the liberal tradition*. University of Missouri Press, Columbia.

Gergen, Kenneth (1994) *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Harvard University Press, Cambridge.

Gilligan, Carol (1982) *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press, Cambridge.

Gronow, Kira & Grönvall, Ursula & Harju, Hannu & Hoikkala, Teemu & Matikainen, Kati & Niemi, Päivi & Rätty, Reetta & Sadik Sara (2001) Tilaisuus tekee varkaan. *Helsingin Sanomat*, Viikkoliite Nyt: no. 13, 12-17.

Hautamäki, Airi & Hautamäki Jarkko (2005) Suomalaisnuorten sosiomoraaliset minäkuvat ”hyveen jälkeisenä” aikana: alkaako sosiaalisen kameleontin aika? Teoksessa Ahokas, Marja & Lähteenoja, Susanna & Myyry, Liisa & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 167-196.

Helkama, Klaus (1997) Arvojen ja ihmiskuvan murros. Teoksessa Hämäläinen, Tomi (toim.) Murroksen aika. Selviääkö Suomi rakennemuutoksesta? WSOY, Helsinki, 241-264.

Helkama, Klaus & Myllyniemi, Rauni & Liebkind, Karmela (2001) Johdatus sosiaalipsykologiaan. Edita, Helsinki.

Higgins, Ann & Power, Clark & Kohlberg, Lawrence (1984) The relationship of moral atmosphere to judgments of responsibility. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 74-106.

Hoffman, Martin (1984) Empathy, it's limitations, and it's role in a comprehensive moral theory. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 283-302.

Hogan, Robert & Busch, Catherine (1984) Moral action as autointerpretation. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 227-240.

Ikonen-Varila, Merja (2005) Muuttaako työelämä moraalia vai moraali työelämää? Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 95-114.

Jaffee, Sara & Shibley Hyde, Janet (2000) Gender differences in moral orientation: A meta-analysis. Psychological bulletin: vol. 126 no. 5, 703-726.

Jokinen, Arja (1999a) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere, 37-53.

Jokinen, Arja (1999b) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere, 126-159.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere, 54-97.

Juujärvi, Soile & Myyry, Liisa (2005) Ammatillisen moraaliajattelun kehitys: Oikeudenmukaisuudesta huolenpitoon. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 70-94.

Keller, Monika (1984) Resolving conflicts in friendship: The development of moral understanding in everyday life. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 140-158.

Kohlberg, Lawrence (1981) The philosophy of moral development : Moral stages and the idea of justice. Harper & Row, San Francisco.

Kohlberg, Lawrence & Candee, Daniel (1984) The relationship of moral judgment to moral action. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 52-73.

Kurtines, William (1984) Behavior as rule-governed behavior: A psychosocial role-theoretical approach to moral behavior and development. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 303-324.

Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (1984) Certainty and morality: Objectivistic versus relativistic approaches. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 3-23.

Liebert, Robert (1984) What develops in moral development? Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 177-192.

Linell, Per & Rommetveit, Ragnar (1998) The many forms and facets of morality in dialogue: Epilogue for the special issue. *Research on language and social interaction*: vol. 31 no. 3-4, 465-473.

Linn, Ruth (1996) When the individual say 'no' to war. A look at selective refusal during the Intifada. *Journal of peace research*: vol. 33 no. 4, 421-431.

Nisan, Mordecai (1984) Content an structure in moral judgement: An integrative view. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 208-224.

Pohjanheimo, Esa (1997) Arvojen muutos, työ ja sosiaalinen tausta: Tutkimus työikäisistä pyhtääläisistä 1982-1993. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos, Helsinki.

Pohjanheimo, Esa (2005) Pysyvää ja eriytyvää: arvomuutoksia Suomessa 1970-luvulta nykypäivään. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) *Arvot, moraali ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen*. Gaudeamus, Helsinki, 237-257.

Rest, James R. (1984) The major components of morality. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 24-38.

Rest, James & Bebeau, Muriel & Volker Joseph (1986a) An overview of the psychology of morality. Teoksessa Rest, James (toim.) *Moral development. Advances in research and theory*. Praeger, New York, 1-27.

Rest, James & Thoma, Stephen & Moon, Yong Lin & Getz, Irene (1986b) Different cultures, sexes, and religions. Teoksessa Rest, James (toim.) Moral development. Advances in research and theory. Praeger, New York, 89-132.

Schwartz, Shalom (1992) Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. Teoksessa Zanna, Mark (toim.) Advances in experimental social psychology: vol. 25, Academic Press, New York, 1- 65.

Schwartz, Shalom (2005) Universalismi-arvot ja moraalisen universumimme laajuus. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Gaudeamus, Helsinki, 216-236.

Shweder, Richard & Sullivan Maria (1993) Cultural psychology: Who needs it? Teoksessa Annual review of psychology, vol. 44. Annual Reviews, Palo Alto (Calif.), 497-524.

Thoma, Stephen & Rest, James & Barnett, Robert (1986) Moral judgment, behavior decision making, and attitudes. Teoksessa Rest, James (toim.) Moral development. Advances in research and theory. Praeger, New York, 133-175.

Turiel, Elliot (1983) The development of social knowledge. Morality and convention. Cambridge University Press, Cambridge.

Turiel Elliot & Smetana Judith (1984) Social knowledge and action: The coordination of domains. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) Morality, moral behavior and moral development. Wiley, New York, 261-282.

Vainio, Annukka (2005) Moraalipsykologisia näkökulmia moraalien muutokseen ja vaihteluun. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Ahokas, Marja & Myyry, Liisa & Lähteenoja, Susanna (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen.. Gaudeamus, Helsinki, 145-166.

Walker, Lawrence & de Vries, Brian & Trevethan, Shelley (1987) Moral stages and moral orientation in real-life and hypothetical dilemmas. Child development: vol. 58 no.3, 842-858.

Wark, Gillian & Krebs, Dennis (1996) Gender and dilemma differences in real-life moral judgment. *Developmental psychology*: vol. 32 no. 2, 220-230.

Weinreich-Haste, Helen (1984) *Morality, social meaning, and rhetoric: The social context of moral reasoning*. Teoksessa Kurtines, William & Gewirtz, Jacob (toim.) *Morality, moral behavior and moral development*. Wiley, New York, 325-347.

Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, aineistojen tilaaminen (2006)
<http://www.fsd.uta.fi/aineistot/jatkokaytto/tilaus.html> (5.12.2006).

Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, FSD1268 Ajatuksia moraalista (2006)
<http://www.fsd.uta.fi/aineistot/luettelo/FSD1268/meF1268.html> (5.12.2006).

Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, hallinto (2006)
<http://www.fsd.uta.fi/hallinto> (5.12.2006).

Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, käyttöehtositoumus (2006)
<http://www.fsd.uta.fi/lomakkeet/Kayttoehtositoumus.pdf> (5.12.2006).

LIITTEET:

Liite 1: Moraalikysely (Moraalikysely 2001)

Nyt-liitteen moraalikysely

Tämä on Helsingin Sanomien Nyt-liitteen moraalikysely. Tarkoituksena on kartoittaa suomalaisten suhtautumista arkipäivän oikeaan ja väärään. Kyselyyn vastataan nimettömänä. Voit myös kertoa omista käsityksistäsi ja perustella vastauksiasi. Kyselyn tulokset julkaistaan Nyt-liitteessä 30. 3. Kiitos osallistumisesta!

PERUSTIEDOT

Ikä _____
Sukupuoli mies nainen _____
Paikkakunta _____
Ammatti _____
Bruttotulot vuodessa _____
Mitä puoluetta äänestit viime eduskuntavaaleissa _____
Uskonnollinen vakaumus: uskossa tapakristitty en kuulu kirkkoon ei vakaumusta muu

MITÄ KOTONA OPETETTIIN ARKIELÄMÄN OIKEASTA JA VÄÄRÄSTÄ

- Älä valehtele
- Älä varasta
- Omista tekemisistä on otettava itse vastuu, muita ei saa syyttää
- Heikompia pitää puolustaa
- Jos sinua lyödään, lyö takaisin
- Tee mitä teet, kunhan et jää kiinni
- Muuta, mitä? _____
- Mitä saamistasi elämänohjeista olet rikkonut? _____

KOTI

Saako murrosikäinen valehdella vanhemmilleen...

missä oli yötä	☐ SAA	☐ EI SAA
onko läksyt tehty	☐ SAA	☐ EI SAA
paljonko juotiin	☐ SAA	☐ EI SAA
että tarvitsee rahaa koulumenoihin, vaikka laittaa ne huvituksiin	☐ SAA	☐ EI SAA

Perusteluja: _____

Voiko kotoa ottaa pikkurahaa talouskassasta tai sisaren säästöpossusta

- SAA EI SAA

Saako puhelimeen valehdella, että...

- puoliso on kaupassa vaikka hän makaa sohvalla SAA EI SAA
ei pääse sovittuun menoon, koska on sairas SAA EI SAA

Perusteluja:

Saako puolisolle sanoa, että kaveri pyysi kaljalle, vaikka itse on ehdottanut sitä

- SAA EI SAA

Saako kumppania pettää parisuhteessa

- Ei koskaan
 Kerran voi antaa anteeksi
 Saa jos häinkin pettää
 Saa jos ei jää kiinni

Perusteluja:

KAUPPA

Onko myymälävarkaus sallittua, jos on...

- varaton KYLLÄ EI
 työtön KYLLÄ EI
 opiskelija KYLLÄ EI
 muulloin, milloin
-

- ei koskaan

Perusteluja:

Pitääkö kaupassa kertoa, jos...

- saa rahasta enemmän takaisin kuin pitäisi KYLLÄ EI
sisäfilee on unohtunut maksamatta lastenvaunuihin KYLLÄ EI
näkee näpistyksen KYLLÄ EI

Saako...

- lisätä hedelmäpussiin hedelmiä punnitsemisen jälkeen KYLLÄ EI
laittaa eri hedelmiä samaan pussiin ja hintatarrat eri puolelle pussia, jotta kassa ei näkisi molempia KYLLÄ EI
punnita kalliita omenia halvempien hinnalla KYLLÄ EI
maistella irtokarkkeja tai mansikoita KYLLÄ EI
sanoa että pussissa on kaksi munariisipasteijaa kun siellä on oikeasti kolme KYLLÄ EI
sanoa että pusero oli jo rikki vaikka se oikeasti repesi sovituskopissa KYLLÄ EI
sanoa että uusi videonauhuri oli valmiiksi rikki vaikka se putosi kotona lattialle KYLLÄ EI

KAHVILAT/HOTELLIT

Saako laskun jättää maksamatta, jos tarjoilija ei sitä tunnu tuovan KYLLÄ EI

Saako ravintoloista, hotellista tai laivalta viedä

vessapaperia KYLLÄ EI

lehtiä KYLLÄ EI

tuhkakuppeja KYLLÄ EI

pyyhkeitä KYLLÄ EI

ruokailuvälineitä KYLLÄ EI

kaikkea mikä irtoaa ilman jakoavainta KYLLÄ EI

saa viedä muutakin, mitä

ei saa viedä mitään

Jos ei löydä ravintolan narikasta sateenvarjoaan, saako ottaa jonkun toisen varjon

KYLLÄ EN

TYÖPAIKKA

Saako ottaa vapaata väittämällä, että on sairas tai että lapsi on sairaana, vaikkei näin ole

ei koskaan

joskus väsyneenä

joskus krapulassa

jos töissä on menossa vastenmielinen projekti

muulloin, milloin

Perusteluja:

Saako työpaikalta viedä kotiin...

kyniä SAA EI SAA

paristoja SAA EI SAA

kopiopaperia SAA EI SAA

saa viedä muutakin, mitä

ei saa viedä mitään

Perusteluja:

Saako työajalla surffata internetissä, vaikka se ei liity töihin KYLLÄ EI

Saako työpaikalla puhua yksityisiä ulkomaanpuheluita KYLLÄ EI

Saako merkitä ylimääräisiä tunteja ylityöilmoitukseen KYLLÄ EI

Jos työpaikallasi kiusataan jotain ihmistä, puututko tilanteeseen KYLLÄ EN

VIRANOMAISET/YHTEISKUNTA

Saako veroilmoitukseen laittaa ylimääräisiä kuitteja KYLLÄ EI

Saako veroilmoituksessa olevan itselleen edullisen KYLLÄ EI

virheen jättää ilmoittamatta

Perusteluja:

Saako vakuutusyhtiölle väittää, että kamera on kadonnut, vaikka se oikeasti on merkitä oikeasti kadonneen esineen hinnan korkeammaksi kuin se oikeasti on KYLLÄ EI
 KYLLÄ EI

Perusteluja:

Saako asua sukulaisten asunnossa, väittää maksavansa vuokraa ja saada siksi asumistukea KYLLÄ EI
Saako valehdella, että asuu eri osoitteessa kuin puoliso ja saada siksi asumistukea KYLLÄ EI

Perusteluja:

Saako teettää pimeän keittiöremontin KYLLÄ EI
Saako tehdä pimeän keittiöremontin KYLLÄ EI

Perusteluja:

Saako televisiota katsoa, jos ei ole maksanut televisiolupaa KYLLÄ EI

Perusteluja:

Saako kalastaa, jos ei ole maksanut kalastuslupaa KYLLÄ EI

Perusteluja:

LIIKENNE

Saako ajaa keltaisia päin

- ei koskaan
- jos ei ole muuta liikennettä
- jos on kiire

Saako ajaa autoa juotuaan kaksi tuoppia olutta

- saa aina
- saa maalla
- ei saa
- ei saa koskaan ajaa, kun on nauttinut alkoholia

Saako alaikäinen harjoitella mopolla ajoa maalla KYLLÄ EI

Saako 18-vuotias kulkea lastenlipulla KYLLÄ EI

Saako raitiovaunulla matkustaa liputta

- yhden pysäkinvälin
- koko matkan
- ei koskaan

Perusteluja:

JULKISET PAIKAT

Saako museossa keplotella itselleen perusteettoman opiskelija- tai eläkeläisalennuksen KYLLÄ EI

Saako museoon livahtaa sisälle, jos ketään ei näy KYLLÄ EI

Jos lasta pahoinpidellään bussissa, puututko tilanteeseen KYLLÄ EN

